

Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking door Nederlandse banken

Een onderzoeksrapport voor de Eerlijke Bankwijzer

Profundo

economisch onderzoek

Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking door Nederlandse banken

Een onderzoeksrapport voor de Eerlijke Bankwijzer

7 mei 2012

**Jan Willem van Gelder
Petra Spaargaren
Hassel Kroes
Barbara Kuepper**

**Profundo
Radarweg 60
1043 NT Amsterdam
Tel: 020-8208320
E-mail: profundo@profundo.nl
Website: www.profundo.nl**

Inhoudsopgave

Samenvatting	.....	i
Inleiding	.....	1
Hoofdstuk 1	Onderzoekopzet en methodologie	2
1.1	Achtergrond	2
1.2	Onderzoeksdoel	2
1.3	Definities.....	3
1.4	Onderzoeksaanpak	4
1.5	Beoordelingskader.....	8
Hoofdstuk 2	Elektriciteitsinvesteringen van de Nederlandse banken	11
2.1	Introductie	11
2.2	ABN AMRO	12
2.3	AEGON Bank	14
2.4	ASN Bank.....	15
2.5	Delta Lloyd Bank	17
2.6	Friesland Bank	18
2.7	ING Bank.....	19
2.8	NIBC	21
2.9	Rabobank.....	23
2.10	SNS Bank.....	25
2.11	Triodos Bank	26
2.12	Van Lanschot.....	27
Hoofdstuk 3	Investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking	29
3.1	Introductie	29
3.2	Mondiale investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking	29
3.3	Investeringen in duurzame energie in Nederland	32
Hoofdstuk 4	Conclusies	36
4.1	Verwachting van Nederlandse banken	36
4.2	Onderzoeksresultaten.....	37
4.3	Beperkingen van het onderzoek	39
4.4	Aanbevelingen.....	40
Bijlage 1	Bedrijven in de elektriciteitssector	41
Bijlage 2	Scoretabel	54
Bijlage 3	Literatuurverwijzingen	58

Samenvatting

In dit vervolgonderzoek Duurzame Elektriciteitsopwekking voor de Eerlijke Bankwijzer is voor de elf grootste Nederlandse banken de omvang van hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking vergeleken met hun totale investeringen in de elektriciteitssector. Nagegaan is of het duurzame deel van hun investeringen in de elektriciteitssector in de periode 2010-2011 is toegenomen ten opzichte van de periode 2007-2009. Ook is beoordeeld of dit aandeel hoog genoeg is om bij te dragen aan de noodzakelijke wereldwijde groei van de elektriciteitsopwekking uit duurzame bronnen.

Onderzoeksopzet

De elektriciteitssector omvat in dit onderzoek zowel producenten van elektriciteit als toeleveranciers die productiemiddelen maken ten behoeve van elektriciteitsopwekking (kolencentrales, gasturbines, zonnecollectoren, windmolens, etc.). Onder duurzame bronnen voor elektriciteitsopwekking worden verstaan: zonne-energie, windenergie, aardwarmte, getijdenenergie, onomstreden waterkrachtprojecten, biomassa (met uitzondering van voedingsmiddelen), restproducten uit bosbouw en landbouw en afval. Alle overige vormen van elektriciteitsopwekking (uit fossiele brandstoffen, kernenergie, omstreden waterkracht, etc.) worden aangeduid als overige elektriciteitsopwekking.

De volgende vormen van investeringen door de grootste elf Nederlandse banken in de elektriciteitssector zijn onderzocht:

- Projectfinanciering en andere vormen van geormerkte financiering voor elektriciteitsopwekking;
- Algemene leningen en andere vormen van kredietverlening aan producenten van elektriciteit en toeleveranciers;
- Beleggingen in aandelen en obligaties van producenten van elektriciteit en toeleveranciers.

Aan de banken zijn data gevraagd over deze vormen van investeringen in de elektriciteitssector in de periodes 2007-2009 en 2010-2011. Alle banken hebben hieraan medewerking verleend en hebben (deels geanonimiseerd) data overlegd. De data zijn door Profundo zoveel mogelijk gecontroleerd.

Per bank zijn alle investeringen in de elektriciteitssector opgeteld en is bepaald welk deel van deze investeringen betrekking had op duurzame elektriciteitsopwekking. De investeringsbedragen in de laatste twee categorieën (algemene leningen en beleggingen) zijn daartoe gecorrigeerd voor het deel van de activiteiten van de betreffende producenten en toeleveranciers dat betrekking heeft op de elektriciteitssector en het deel dat betrekking heeft op duurzame elektriciteitsopwekking.

Rol van banken bij duurzame elektriciteitsopwekking

Op basis van een studie van het International Energy Agency van de OECD wordt in dit rapport becijferd dat wereldwijd minimaal 66% van de mondiale investeringen in elektriciteitsopwekking betrekking moet hebben op investeringen in elektriciteitsopwekking uit duurzame bronnen. Dat is nodig om de mondiale temperatuurstijging te beperken tot ongeveer 2°C. Volgens de Eerlijke Bankwijzer moet dit percentage ook door Nederlandse banken als minimale doelstelling worden gehanteerd.

De Eerlijke Bankwijzer beseft daarbij dat de meeste van de elf onderzochte banken grotendeels of geheel op Nederland gericht zijn, althans voor wat betreft hun project- en bedrijfsfinanciering. De mogelijkheden van deze banken om hun investeringen in duurzame energie op te voeren worden daarom mede bepaald door het - relatief slechte - investeringsklimaat voor duurzame energie in Nederland.

Al jaren signaleren verschillende studies dat consistente overheidssteun de meest belangrijke factor is voor een succesvolle ontwikkeling van de duurzame energiemarkt en dat die steun in Nederland ontbreekt. Recentelijk (in oktober 2011) werd dit nog onderstreept door een advies van de Raden voor de leefomgeving en infrastructuur (RLI), wat het kabinet in maart 2012 naast zich neer heeft gelegd.

Toch verwacht de Eerlijke Bankwijzer van Nederlandse banken dat minimaal 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector bestaat uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, omdat:

- Banken kunnen zich nadrukkelijk roeren in het maatschappelijk debat over de omslag naar een duurzame energievoorziening;
- Banken kunnen ook in Nederland door innovatieve financieringsconstructies te bedenken en door genoeg te nemen met lagere winstmarges hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking verhogen;
- Banken kunnen het duurzame aandeel van hun investeringen in de elektriciteitssector ook beïnvloeden door hun investeringen in niet-duurzame elektriciteit te verminderen;
- Niet alle Nederlandse banken zijn voor hun kredietverstrekking uitsluitend op Nederland georiënteerd. Ook geldt de Nederlandse oriëntatie van de Nederlandse banken niet voor hun beleggingen, die zijn Europees of mondiaal georiënteerd.

Beoordeling en resultaten

Op basis van deze overwegingen is het berekende duurzame deel van de investeringen van de elf banken in de elektriciteitssector door middel van een scoretabel op twee aspecten beoordeeld:

1. De hoogte: bestaat minimaal 66% van de bankinvesteringen in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking?
2. De toename ten opzichte van de periode 2007-2009: neemt het aandeel duurzame elektriciteitsopwekking voldoende toe?

Deze beoordeling resulteerde voor acht banken in een score op een schaal van 1 tot en met 5, zoals weergegeven in onderstaande tabel. Drie banken - Delta Lloyd Bank, SNS Bank en Van Lanschot Bankiers - zijn niet actief in de elektriciteitssector en zijn daarom niet beoordeeld.

Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking Nederlandse banken

Bank	Duurzame investeringen (€ miljoen)		Percentage van alle investerings in electriciteit		Score
	2007-2009	2010-2011	2007-2009	2010-2011	
ABN AMRO	200,4	161,6	46%	47%	2
AEGON Bank	3,3	1,7	11%	83%	5
ASN Bank	81,0	192,6	100%	100%	5
Friesland Bank	6,9	3,1	28%	100%	5
ING Bank	901,0	538,0	46%	72%	4
NIBC	141,0	225,4	79%	100%	5
Rabobank (incl. Robeco Direct)	1.030,0	1.233,0	84%	100%	5
Triodos Bank	530,5	709,9	95%	100%	5
Totaal	2.894,1	3.065,3	64%	96%	
Per jaar	964,7	1.532,7			

De gezamenlijke investeringen van de acht banken in duurzame elektriciteitsopwekking zijn toegenomen van € 2,9 miljard in de periode 2007-2009 tot € 3,1 miljard in de periode 2010-2011. Omdat de tweede periode bovendien een jaar korter was dan de eerste periode, zijn de gemiddelde investeringen per jaar sterk gestegen: van € 965 miljoen naar € 1.533 miljoen.

Van de gezamenlijke investeringen van de acht banken in de elektriciteitssector ging in de periode 2007-2009 gemiddeld 64% naar duurzame elektriciteitsopwekking. In de periode 2010-2011 was dit percentage gestegen naar 96%.

Niet alle banken investeerden in 2010-2011 meer in duurzame elektriciteitsopwekking dan in 2007-2009. Een duidelijke toename was te zien bij Rabobank, Triodos Bank, NIBC en ASN Bank. Bij de andere vier banken (ABN AMRO, AEGON Bank, Friesland Bank en ING Bank) was sprake van een afname van hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Toch ging het aandeel duurzame investeringen bij alle banken vooruit (of bleef op 100%). Bij sommige banken werd dit veroorzaakt door een sterke afname van hun investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.

ASN Bank, Friesland Bank, NIBC, Rabobank en Triodos Bank investeerden in 2010-2011 uitsluitend (voor 100%) in duurzame elektriciteitsopwekking. AEGON Bank ging van 11 naar 83%. ING Bank heeft zijn duurzame percentage ook duidelijk verbeterd, van 46% naar 72%. Achterblijver is ABN AMRO Bank, die van 46 naar 47% ging. Dit lage percentages wordt vooral veroorzaakt door algemene leningen aan grote, niet erg duurzame elektriciteitsbedrijven.

Zes banken - AEGON Bank, ASN Bank, Friesland Bank, NIBC, Rabobank en Triodos Bank - krijgen in dit praktijkonderzoek een score 5 en ING Bank scoort een 4. ABN AMRO Bank scoort een 2 omdat de bank nog ver bij de internationale norm van 66% achter blijft.

Beperkingen van het onderzoek

Het is verheugend dat de meeste Nederlandse banken in de periode 2010-2011 de doelstelling hebben gehaald dat minimaal 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector bestaan uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Daarbij moet echter wel aangetekend worden dat - vanwege de onderlinge vergelijkbaarheid van de banken en om de belasting voor banken beperkt te houden - ten minste drie belangrijke thema's die relevant zijn voor de manier waarop Nederlandse bankgroepen omgaan met klimaatverandering in dit onderzoek buiten beschouwing zijn gebleven:

- De investeringen van de banken in de olie- en gasector en in steenkoolmijnen zijn niet onderzocht;
- De investeringen van de banken in energiebesparing, energiebesparende productietechnieken en in energiezuinige producten bleven ook buiten beschouwing;
- De investeringen van vermogensbeheerders, ook als ze behoren tot dezelfde bankgroepen en als ze dezelfde naam dragen als de onderzochte banken, zijn niet onderzocht.

Aanbevelingen

Op basis van de onderzoeksresultaten worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- Banken die minder dan 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector investeren in duurzame elektriciteitsopwekking (ABN AMRO) zouden zo snel mogelijk meer in duurzame elektriciteitsopwekking moeten investeren en minder in niet-duurzame elektriciteitsopwekking;
- De Nederlandse overheid zou zich moeten inspannen om consistente overheidssteun voor de duurzame energiemarkt te bieden, onder meer conform het recente advies van de Raden voor de leefomgeving en infrastructuur (RLI);
- Alle banken, inclusief degenen die nu niet actief zijn in de elektriciteitssector, zouden individueel en gezamenlijk moeten zoeken naar mogelijkheden om het grote financierings- en investeringsgat voor duurzame energie (€ 8 miljard per jaar) in Nederland te helpen dichten, door druk op de overheid uit te oefenen, door innovatieve financieringsconstructies te bedenken en door genoeg te nemen met lagere winstmarges;
- Om meer bij te dragen aan het tegengaan van klimaatverandering, zouden alle Nederlandse bankgroepen bovendien:
  - hun bankinvesteringen in energiebesparing, energiebesparende productietechnieken en energiezuinige producten moeten laten stijgen;
  - hun bankinvesteringen in olie&gas en steenkool zo snel mogelijk moeten afbouwen;
  - de vermogensbeheerders die tot hun bankgroep behoren meer moeten laten investeren in duurzame energie en energiebesparing, en minder in fossiele brandstoffen.

Inleiding

De Eerlijke Bankwijzer (www.eerlijkebankwijzer.nl) vergelijkt de elf belangrijkste aanbieders van particuliere betaal- en spaarrekeningen op de Nederlandse markt. Met de Eerlijke Bankwijzer willen de initiatiefnemers - Oxfam Novib, Amnesty International, Milieudefensie, FNV Mondiaal, IKV Pax Christi en Dierenbescherming - maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) bevorderen bij Nederlandse bankgroepen. Door het beleid en de financieringspraktijk van de banken te vergelijken moet de Eerlijke Bankwijzer concurrentie op MVO stimuleren: een proces dat leidt tot het formuleren en in de praktijk brengen van steeds beter beleid op het gebied van belangrijke duurzaamheidsthema's.

Dit rapport bevat de resultaten van het vervolgonderzoek Elektriciteit, uitgevoerd in opdracht van de Eerlijke Bankwijzer naar de financieringspraktijk van de elf onderzochte banken. Hiermee is in kaart gebracht welk deel van de investeringen in elektriciteitsopwekking door de Nederlandse banken, betrekking heeft op elektriciteitsopwekking met behulp van duurzame energiebronnen ("duurzame elektriciteitsopwekking"). Hoewel moet worden benadrukt dat een goed klimaatbeleid veel meer omvat dan alleen investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, beoogt dit onderzoek een indicatie te geven van de mate waarin de banken hun verantwoordelijkheid nemen bij het tegengaan van klimaatverandering.

De opbouw van dit rapport is als volgt: in Hoofdstuk 1 wordt de onderzoeksopzet en methodologie besproken. Hoofdstuk 2 bevat de onderzoeksresultaten voor de onderzochte elf Nederlandse banken. Hoofdstuk 3 gaat verder in op mondiale en Nederlandse investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, waarmee de onderzoeksresultaten in perspectief worden geplaatst.

Een samenvatting van de resultaten van dit onderzoek vindt u op de eerste pagina's van dit rapport.

Hoofdstuk 1   Onderzoeksopzet en methodologie

1.1   Achtergrond

Op 19 mei 2010 werd het eerste praktijkonderzoek van de Eerlijke Bankwijzer over Duurzame elektriciteitsopwekking gepubliceerd. Dit onderzoek liet zien welk deel van alle investeringen in elektriciteitsopwekking door de Nederlandse banken betrekking heeft op elektriciteitsopwekking met behulp van duurzame energiebronnen (“duurzame elektriciteitsopwekking”). Deze verhouding - uitgedrukt in een percentage - werd voor iedere bank berekend en gold als een nulmeting. Dit betekent dat de gegevens wel zijn verzameld en gepresenteerd, maar dat hier geen waardeoordeel aan is gegeven.

In dit eerste praktijkonderzoek werd ook onderbouwd dat in de periode 2007-2030 gemiddeld 66% van de mondiale investeringen in elektriciteitsopwekking betrekking moet hebben op investeringen in elektriciteitsopwekking met duurzame bronnen om de mondiale temperatuurstijging te beperken tot 2°C. Deze analyse is verder uitgewerkt en geactualiseerd in Hoofdstuk 3 van dit rapport.

In dit tweede praktijkonderzoek Duurzame elektriciteitsopwekking, dat in mei 2012 wordt gepubliceerd, is beoordeeld of de Nederlandse banken voldoende investeren in duurzame elektriciteitsopwekking, in absolute zin en als percentage van hun totale investeringen in de elektriciteitssector, om naar verhouding bij te dragen aan het tegengaan van verdere klimaatverandering. Dit tweede praktijkonderzoek is door Profundo uitgevoerd voor de Eerlijke Bankwijzer, met Milieudefensie als eerst verantwoordelijke.

1.2   Onderzoeksdoel

Het doel van het vervolgonderzoek is om twee jaar na de nulmeting over de periode 2007-2009 te bepalen welk deel van de investeringen die de elf banken in 2010-2011 hebben gedaan in elektriciteitsopwekking, betrekking heeft op duurzame elektriciteitsopwekking. Hiertoe wordt de verhouding van hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking bepaald ten opzichte van hun investeringen in alle (duurzame en niet-duurzame) elektriciteitsopwekking. Deze verhouding wordt uitgedrukt in een percentage.

Dit percentage wordt vervolgens vergeleken met het percentage (66%) dat nodig zou zijn om de mondiale temperatuurstijging te beperken tot 2°C. Aan de hand hiervan wordt per bank beoordeeld of deze bank voldoende bijdraagt aan de benodigde investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Daarnaast wordt per bank het nieuwe percentage afgezet tegen het percentage in de periode 2007-2009 (de nulmeting) en wordt beoordeeld of de bank voldoende toename heeft gemaakt om het wereldwijd benodigde aandeel van duurzame elektriciteitsopwekking te halen.

Hoewel moet worden benadrukt dat een goed klimaatbeleid veel meer omvat dan alleen investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, beoogt dit onderzoek een indicatie te geven van de mate waarin de banken hun verantwoordelijkheid nemen bij het tegengaan van klimaatverandering middels investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking.

1.3 Definities

1.3.1 Duurzame en overige elektriciteitsopwekking

Onder duurzame elektriciteitsopwekking worden verstaan alle vormen van elektriciteitsopwekking die bijdragen aan het tegengaan van klimaatverandering en die geen nieuwe sociale en milieuproblemen veroorzaken. Het verminderen van CO₂ emissies heeft een zeer hoge prioriteit, maar mag er niet toe leiden dat gekozen wordt voor controversiële alternatieve energiebronnen:

- Kernenergie als basis voor elektriciteitsopwekking is vanwege de grote risico's voor gezondheid en milieu zeer controversieel. Op basis van het voorzorgsprincipe is financiering van kernenergie daarom ongewenst.
- Grootschalige waterkrachtdammen, die vaak complete ecosystemen beschadigen en de rechten van de lokale bevolking schenden, zijn in principe ook ongewenst. Kleinschalige waterkracht- en run-of-river projecten zijn wel als duurzaam te bestempelen.
- De productie van biomassa voor elektriciteitsopwekking gaat vaak hand in hand met ernstige sociale- en milieuproblemen en moet daarom aan strenge voorwaarden voldoen. Biomassa kan nooit een groot deel van het gebruik van fossiele energiebronnen vervangen zonder de biodiversiteit, de landrechten van inheemse volken en de mondiale voedselproductie te bedreigen. Als het gaat om elektriciteit uit biomassa, valt alleen elektriciteitsopwekking met niet-voedingsmiddelen, restproducten uit bosbouw en landbouw, en afval als energiebron duurzaam te noemen.

Op basis van bovenstaande overwegingen en een brede consensus onder milieuorganisaties over welke energievormen duurzaam genoemd kunnen worden, wordt in dit onderzoek onder duurzame elektriciteitsopwekking verstaan elektriciteitsopwekking op basis van:

- zonne-energie;
- windenergie;
- aardwarmte;
- getijdenenergie;
- onomstreden waterkrachtprojecten;
- biomassa, met uitzondering van voedingsmiddelen;
- restproducten uit bosbouw en landbouw;
- afval.

Alle overige vormen van elektriciteitsopwekking (uit fossiele brandstoffen, kernenergie, omstreden waterkracht, etc.) worden aangeduid als overige elektriciteitsopwekking.

1.3.2 Elektriciteitssector

De elektriciteitssector omvat voor dit onderzoek:

- producenten van elektriciteit overeenkomstig code 35.11 van de Standaard Bedrijfsindeling 2008 van het CBS;¹
- toeleveranciers die productiemiddelen maken ten behoeve van elektriciteitsopwekking (kolencentrales, gasturbines, zonnecollectoren, windmolens, etc.).

Bedrijven die niet actief zijn in de productie van elektriciteit en/of productiemiddelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking, maar bijvoorbeeld alleen in het beheer en de exploitatie van transportnetten voor elektriciteit, de distributie van elektriciteit via leidingen en de handel in elektriciteit via leidingen, vallen niet onder de elektriciteitssector zoals hier gedefinieerd.

1.3.3 Onderzoeksgroep

De banken die in dit praktijkonderzoek door de Eerlijke Bankwijzer beoordeeld worden zijn:

- ABN AMRO Bank
- AEGON Bank
- ASN Bank
- Delta Lloyd Bank
- Friesland Bank
- ING Bank
- NIBC
- Rabobank (inclusief Robeco Direct)
- SNS Bank (inclusief Regio Bank)
- Triodos Bank
- Van Lanschot Bankiers

Dit onderzoek richt zich uitsluitend op de bankinvesteringen en niet op investeringen in het kader van vermogensbeheer. Alle investeringen van de genoemde banken - inclusief de investeringen van al hun zuster-, moeder- en dochterbedrijven die ook als bank actief zijn - in de elektriciteitssector in binnen- en buitenland worden meegenomen. Als de bank behoort tot een grotere groep die ook andere activiteiten ontplooit, bijvoorbeeld verzekeren, worden de investeringen van de zuster- en moederbedrijven die andere activiteiten ontplooiën in principe niet meegenomen.

1.3.4 Onderzoekperiode

Het onderzoek vergelijkt alle nieuwe investeringen van de onderzochte banken in de afgelopen twee jaar, namelijk de periode van 1 januari 2010 tot en met 31 december 2011, met de investeringen in de onderzoeksperiode van het eerste praktijkonderzoek (1 januari 2007 tot en met 31 december 2009).

1.4 Onderzoeksaanpak

1.4.1 Elektriciteitspercentage en percentage duurzame elektriciteit

De eerste stap in het onderzoek was het opstellen van een lijst met producenten van elektriciteit en toeleveranciers (zie paragraaf 1.3.2), waarvan bepaald is in welke mate zij zich bezig houden met duurzame elektriciteit en met overige elektriciteit. Voor ieder bedrijf dat aan de definities in paragraaf 1.3 voldoet en waarin door een Nederlandse bank geïnvesteerd is, is daarom een elektriciteitspercentage en een percentage duurzame elektriciteit bepaald. Er wordt daarbij primair gekozen voor het aandeel in het balanstotaal, omdat dit de meest directe relatie heeft met investeringen.

Voor producenten van elektriciteit worden de percentages als volgt berekend:

- elektriciteitspercentage: het deel van het balanstotaal in het laatste verslagjaar dat bestemd is voor opwekking en distributie van elektriciteit;
- percentage duurzame elektriciteit: het deel van het balanstotaal in het laatste verslagjaar dat bestemd is voor opwekking en distributie van duurzame elektriciteit. Wanneer gedetailleerde gegevens over de verdeling van de activa tussen duurzame en overige elektriciteit ontbreekt, kan het percentage duurzame elektriciteit afgeleid worden van het elektriciteitspercentage door gebruik te maken van de verhouding tussen de duurzame elektriciteitsproductiecapaciteit (in MW) en de overige elektriciteitsproductiecapaciteit;

Voor toeleveranciers worden de percentages als volgt berekend:

- elektriciteitspercentage: het aandeel van het balanstotaal dat bestemd is voor de productie van productiemiddelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking (zonnecollectoren, windmolens, kolencentrales, gasturbines, etc.);
- percentage duurzame elektriciteit: het aandeel van het balanstotaal dat bestemd is voor de productie van productiemiddelen ten behoeve van duurzame elektriciteitsopwekking (zonnecollectoren, windmolens, etc.). Indien de onderverdeling in productiemiddelen ten behoeve van duurzame en overige elektriciteitsopwekking niet beschikbaar is, wordt gekeken naar het aandeel in de omzet dat behaald wordt met de verkoop van (duurzame en overige) productiemiddelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking.

Een overzicht van de onderzochte producenten en toeleveranciers en hun elektriciteitspercentages en percentages duurzame elektriciteit vindt u in Bijlage 1.

1.4.2 Investerings in de elektriciteitssector en in duurzame elektriciteit

Investerings van banken in de elektriciteitssector zijn als volgt gedefinieerd en meegeteld:

- *Projectfinanciering en andere vormen van geormerkte financiering voor elektriciteitsopwekking*: deze investeringen zijn volledig meegeteld als de financiering is bestemd voor elektriciteitsopwekking en/of de productie van middelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking.
- *Algemene leningen en andere vormen van kredietverlening aan producenten van elektriciteit en toeleveranciers*: deze investeringen zijn meegeteld naar rato van het elektriciteitspercentage van het betreffende bedrijf.
- *Beleggingen in aandelen en obligaties van producenten van elektriciteit en toeleveranciers*: deze investeringen zijn meegeteld naar rato van het elektriciteitspercentage van het betreffende bedrijf.

Investerings in duurzame elektriciteit zijn als volgt gedefinieerd en meegeteld:

- *Projectfinanciering en andere vormen van geormerkte financiering voor elektriciteitsopwekking*: deze investeringen zijn volledig meegeteld als de financiering is bestemd voor duurzame elektriciteitsopwekking en/of de productie van middelen ten behoeve van duurzame elektriciteitsopwekking.
- *Algemene leningen en andere vormen van kredietverlening aan producenten van elektriciteit en toeleveranciers*: deze investeringen zijn meegeteld naar rato van het percentage duurzame elektriciteit van het betreffende bedrijf.
- *Beleggingen in aandelen en obligaties van producenten van elektriciteit en toeleveranciers*: deze investeringen zijn meegeteld naar rato van het percentage duurzame elektriciteit van het betreffende bedrijf.

De volgende nadere afbakeningen en definities gelden:

- Bij projectfinancieringen wordt de overeengekomen omvang van de lening als investering meegenomen op de datum waarop de lening is ondertekend;
- Als een bank een reeds afgesloten projectfinanciering overneemt van een andere bank, wordt deze overname niet als investering door de overnemende bank meegeteld;
- Projectfinancieringen zijn toegerekend aan de categorieën “investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking” en “investeringen in de elektriciteitssector” op basis van het type project dat wordt gefinancierd en de definities in paragraaf 1.3.1.

- Voor algemene leningen zijn niet de gestelde limieten meegeteld, maar de bedragen die daadwerkelijk zijn uitgeleend gedurende (een deel van) de periode 2010-2011. Hierbij wordt uitgegaan van de leningsbedragen die aan het betreffende bedrijf uitstonden op 31 december 2011 verminderd met het bedrag dat op 1 januari 2010 al uitstond. Het kan hier dus ook gaan om leningen die zijn verstrekt binnen een leningscontract dat al voor 1 januari 2010 ondertekend is. Meegeteld zijn echter alleen de bedragen die in de periode 2010-2011 daadwerkelijk zijn uitgeleend, verkocht of terugbetaald.
- Met betrekking tot beleggingen wordt gekeken naar de netto toe- of afname in de periode. Dit betekent dat de investering in (duurzame) elektriciteitsbedrijven via beleggingen wordt berekend door per bedrijf het aantal aandelen en obligaties waarin de bank op 31 december 2011 had belegd, te verminderen met het aantal aandelen en obligaties waarin de bank op 1 januari 2010 had belegd. De netto-toename of de netto-afname van het aantal aandelen en obligaties wordt vervolgens vermenigvuldigd met de gemiddelde koers van het aandeel of de obligatie over de periode 2010-2011. Per aandeel of obligatie wordt zo een (des)investeringsbedrag berekend;
- Algemene leningen en beleggingen zijn toegerekend aan de categorieën “investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking” en “investeringen in de elektriciteitssector” op basis van het elektriciteitspercentage en het percentage duurzame elektriciteit van het betreffende bedrijf.

1.4.3 Groenfondsen en Groenbanken

De Eerlijke Bankwijzer maakt onderscheid tussen bankinvesteringen en investeringen in het kader van vermogensbeheer. In dit praktijkonderzoek worden alleen de bankinvesteringen beoordeeld en de investeringen in het kader van vermogensbeheer niet.

Een uitzondering hierop betreft de investeringen door Nederlandse banken in het kader van de *Regeling groenprojecten* opgezet door de Nederlandse overheid. Met deze regeling beoogde de overheid het financieren van zogenaamde groenprojecten aantrekkelijk te maken door spaarders en beleggers die geld beschikbaar stellen aan een erkend(e) *Groenfonds* of *Groenbank*, een belastingvoordeel te geven. Dit fonds (of deze bank) kan met dat geld een lening met een lager rentetarief verstrekken voor een duurzaam gebouwde woning, een windturbinepark of een biologisch landbouwbedrijf.²

Sommige banken hebben in dit kader als dochtermaatschappij een *Groenbank* opgezet, zodat de uitgezette leningen en ontvangen gelden bij de bank op de balans staan, het risico bij de bank ligt en de investeerders een vaste rente krijgen. Andere banken hebben op basis van de *Regeling groenprojecten* een *Groenfonds* opgezet, dat meer functioneert als een beleggingsfonds. De vergoeding die de beleggers in deze fondsen ontvangen hangt af van de resultaten van het fonds.

Omdat het hier één overheidsregeling betreft die het alle banken makkelijker maakt om te investeren in duurzame energie, worden in het kader van dit praktijkonderzoek de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking van zowel de *Groenbanken* als de *Groenfondsen* meegenomen.

Tussen januari 2011 en januari 2014 wordt het belastingvoordeel voor particulieren die geld beschikbaar stellen aan een *Groenfonds* of *Groenbank* overigens stapsgewijs verlaagd.³

1.4.4 Gegevensverzameling

Om de benodigde gegevens voor dit vervolgonderzoek te verzamelen, is de banken om medewerking gevraagd. In een invulformulier (spreadsheet) dat de banken is toegestuurd, zijn tabbladen opgenomen voor vier verschillende vormen van investeringen: beleggingen in aandelen, beleggingen in obligaties, leningen en projectfinanciering. De banken is gevraagd om op deze tabbladen alle investeringen in te vullen die voldoen aan de criteria in de paragrafen 1.3.1, 1.3.2 en 1.4.2.

Op de tabbladen aandelen, obligaties en leningen is al een lijst met beursgenoteerde bedrijven ingevuld die aan de gestelde definities voldoen. De lijst met bedrijven is iets uitgebreid ten opzichte van het eerste praktijkonderzoek (van 225 naar 275 bedrijven) omdat zich in de tussenliggende periode veel verschuivingen (fusies, overnames, faillissementen, veranderingen in marktaandelen, etc.) hebben voorgedaan. De oude lijst was daardoor onvoldoende representatief geworden. Ter voorbereiding van dit onderzoek is daarom een meer representatieve lijst opgesteld, die de belangrijkste beursgenoteerde bedrijven in de elektriciteitssector omvat:

- Top-50 beursgenoteerde elektriciteitsproducenten wereldwijd;
- Top-20 beursgenoteerde windenergieproducenten wereldwijd;
- Top-7 beursgenoteerde windmolenfabrikanten wereldwijd;
- Top-8 beursgenoteerde gasturbinefabrikanten wereldwijd;
- Top-25 beursgenoteerde zonnecelfabrikanten wereldwijd;
- Alle andere producenten van elektriciteit en toeleveranciers die in het eerste praktijkonderzoek al in de lijst waren opgenomen.

Aan de banken wordt gevraagd om in ieder geval alle investeringen (beleggingen in aandelen en obligaties en leningen) in deze 275 bedrijven te vermelden. Voor het gemak staan ISIN-codes vermeld (bij sommige bedrijven meer dan één ISIN-code).

Banken kunnen investeringen in andere bedrijven en projecten toevoegen, mits ze voldoen aan de definities. Op het tabblad leningen zijn alvast de belangrijkste niet-beursgenoteerde bedrijven in de Nederlandse elektriciteitssector opgenomen (vanuit de veronderstelling dat Nederlandse banken relatief vaak relaties met deze bedrijven zullen hebben).

Omdat de lijst met bedrijven niet identiek is aan twee jaar geleden, is banken gevraagd om aandelen-, obligatie- en leningenposities op drie data in te voeren: 1 januari 2007, 1 januari 2010 en 31 december 2012. Dit maakte het mogelijk om de nulmeting voor de periode 2007-2009 opnieuw uit te voeren, waardoor de cijfers voor de nulmeting goed vergelijkbaar zijn met de cijfers voor de nieuwe periode (2010-2011).

1.4.5 Controle informatie

Controleerbaarheid van de cijfers is belangrijk voor de geloofwaardigheid van het onderzoek. Om te waarborgen dat de aangeleverde cijfers correct zijn, is elke bank gevraagd om zo duidelijk mogelijk te zijn over de status van de aangeleverde cijfers. In geval van twijfel over definities kon met Profundo worden overlegd. Ook was Profundo bereid om - eventueel na ondertekening van een geheimhoudingsverklaring - gegevens te komen inzien die de bank binnenshuis wil houden, maar die wel relevant zijn voor het onderzoek. Bij twijfel over de correctheid van de aangeleverde cijfers heeft Profundo met de betreffende bank contact gezocht. Verschillende banken zijn door Profundo bezocht om een beter begrip van de onderliggende cijfers te krijgen.

1.4.6 Verwerking

De ontvangen gegevens zijn per bank in een kort overzicht verwerkt (zie Hoofdstuk 2). Daarin is per bank en per investeringsvorm de absolute hoogte van de investeringen vermeld, naast het percentage. Gegevens over de investeringen van een bank in individuele bedrijven en projecten zijn niet worden vermeld.

Op basis van deze overzichten zijn scores aan de banken toegekend, conform de beoordelingsmethodiek die in paragraaf 1.5 wordt besproken. Voordat het rapport is afgerond, zijn aan iedere bank diens overzicht en beoordeling ter controle toegestuurd.

1.4.7 Planning

De planning voor het onderzoek was als volgt:

- Toezending concept-methodologie aan banken: 2 april 2011;
- Toezending bedrijvenlijst met spreadsheet en definitieve methodologie aan banken: 1 februari 2012;
- Deadline voor aanleveren gegevens door banken: 25 februari 2012;
- Toezending concept-resultaten aan banken: 10 maart 2012;
- Reactie banken op concept-rapport: 24 maart 2012;
- Toezending definitief rapport aan banken: 3 april 2012;
- Publicatie: 7 mei 2012.

1.5 Beoordelingskader

1.5.1 Meetinstrument

Het onderzoek meet voor iedere bank hoeveel wordt geïnvesteerd in duurzame elektriciteitsopwekking. Hiertoe is in overleg met de banken voor één, duidelijk meetinstrument gekozen:

de verhouding tussen de investeringen van een bank in duurzame elektriciteitsopwekking en de totale investeringen van de bank in de elektriciteitssector

Deze verhouding (uitgedrukt in een percentage) is voor de periodes 2007-2009 en 2010-2011 voor elke bank berekend en (naar boven afgerond naar een geheel getal) in Hoofdstuk 2 vermeld. Tevens zijn de totaalbedragen van de noemer en de teller vermeld.

Het percentage is de uitkomst van een breuk. Om misverstanden te voorkomen volgt hieronder een nadere definitie van de teller en de noemer van deze breuk:

- *Teller*: alle investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking (volgens de definitie van paragraaf 1.3.1) van de bank met eigen middelen en via zijn Groenfonds of Groenbank in de onderzoeksperiode;
- *Noemer*: alle investeringen in de elektriciteitssector (volgens de definitie in paragraaf 1.3.2) van de bank met eigen middelen en via zijn Groenfonds of Groenbank in de onderzoeksperiode.

Bij banken die hun totale investeringen in de elektriciteitssector hebben verminderd, kan de noemer negatief worden. Omdat het berekenen van een breuk dan niet mogelijk is, is er in die gevallen voor gekozen om de breuk te berekenen op basis van daadwerkelijke investeringen (en desinvesteringen dus niet mee te rekenen).

1.5.2 Beoordelingscriteria

Het berekende percentage voor de periode 2010-2011 zal worden vergeleken met het percentage voor de periode 2007-2009 en zal op basis van twee criteria worden beoordeeld:

1. De hoogte: droegen de investeringen van de bank in de periode 2010-2011 voldoende bij aan de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking die nodig zijn om de mondiale temperatuurstijging te beperken tot 2°C?
2. De toename ten opzichte van de periode 2007-2009: heeft de bank zijn aandeel duurzame elektriciteitsopwekking voldoende toename laten toenemen om het benodigde gemiddelde aandeel over de periode 2007-2030 te halen?

De beoordeling resulteert in een score op een schaal van 1 tot en met 5, zoals verduidelijkt in paragraaf 1.5.3.

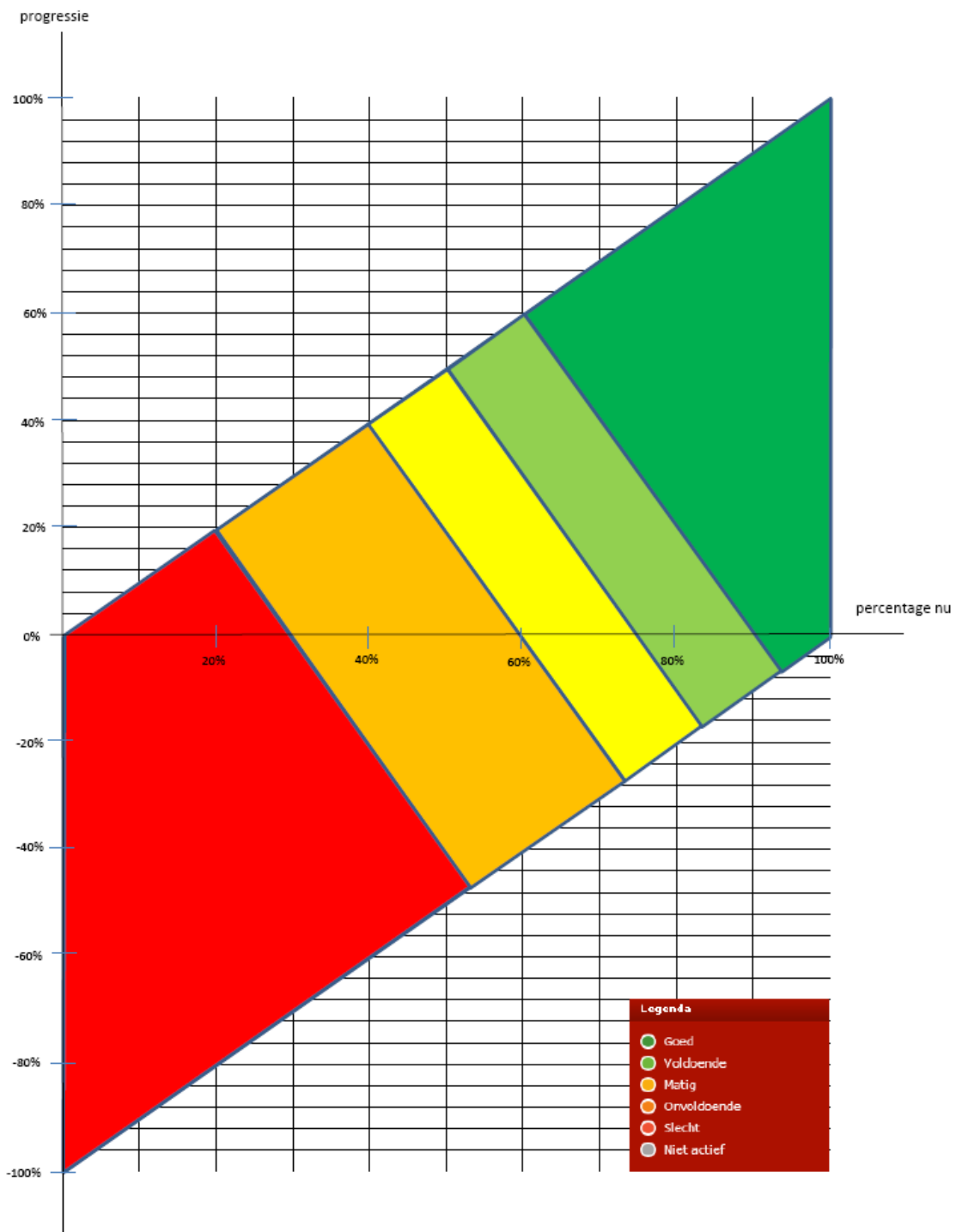
1.5.3 Scoretabel

Omdat wordt gestreefd naar een beoordeling van zowel de hoogte van het percentage voor de periode 2010-2011, als de toename ten opzichte van de nulmeting (2007-2009) zijn veel verschillende combinaties mogelijk. In Bijlage 2 vindt u een uitgebreide scoretabel waarin deze combinaties met tussensprongen van 10% zijn opgenomen. Daarbij is getracht om zowel een hoog percentage in de periode 2010-2011, als een sterke toename ten opzichte van de periode 2007-2009, met een hogere score te waarderen. Omgekeerde leiden een laag percentage voor de periode 2010-2011 en een achteruitgang ten opzichte van de periode 2007-2009 tot een lage score.

De genoemde percentages zijn drempels, als de percentages van de bank gelijk of hoger zijn dan de in de tabel vermelde waarden wordt de corresponderende score toegekend.

De opbouw van de scoretabel is visueel tot uitdrukking gebracht in Figuur 1.

Figuur 1 Scoretabel investeringen in duurzame elektriciteit

Hoofdstuk 2 Elektriciteitsinvesteringen van de Nederlandse banken

2.1 Introductie

In de volgende paragrafen worden de investeringen in (duurzame) elektriciteitsopwekking van elf Nederlandse banken geanalyseerd.⁴ Tabel 1 geeft een overzicht van deze banken.

Tabel 1 Overzicht onderzochte banken per 31 december 2011

Bank	Onderdeel van	Balanstotaal (€ miljard)	Tegoeden van klanten (€ miljard)	Investeert vooral in
ABN AMRO		404,7	213,6	Hypotheke, leningen aan bedrijven
AEGON Bank*	AEGON	7,4	5,5	Obligaties, hypotheke
ASN Bank	SNS Reaal	9,9	9,0	Hypotheke, staatsobligaties,
Delta Lloyd Bank*	Delta Lloyd	10,2	7,3	Hypotheke, leningen aan bedrijven
Friesland Bank		10,8	6,0	Hypotheke, leningen aan bedrijven
ING Bank	ING	961,2	479,4	Hypotheke, beleggingen, leningen aan bedrijven
NIBC		28,6	6,6	Leningen aan bedrijven, hypotheke, beleggingen
Rabobank		731,6	329,9	Hypotheke, leningen aan bedrijven
SNS Bank	SNS Reaal**	71,4	31,6	Hypotheke, vastgoed
Triodos Bank		4,3	3,7	Leningen aan bedrijven, leningen aan banken
Van Lanschot Bankiers		18,5	13,1	Hypotheke, leningen aan bedrijven

* Cijfers hebben betrekking op 2010.

** Cijfers hebben betrekking op SNS Bank, exclusief ASN Bank.

Bronnen: Jaarverslagen van de banken.

Voor zover zij in de elektriciteitssector hebben geïnvesteerd, worden in de volgende paragrafen de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking van deze elf banken weergegeven in absolute bedragen en als percentage van de totale investeringen in de elektriciteitssector. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de volgende investeringsvormen:

- A. Projectfinanciering
- B. Bedrijfsfinanciering
- C. Beleggingen voor eigen rekening (aandelen en obligaties)

2.2 ABN AMRO

2.2.1 Profiel ABN AMRO

In het najaar van 2008 nam de Nederlandse overheid de Nederlandse activiteiten van ABN AMRO en Fortis Bank Nederland over.⁵ Vanaf april 2010 werden kantoren van Fortis en ABN AMRO samengevoegd en verdween de naam Fortis Bank Nederland geleidelijk uit het straatbeeld. De juridische fusie tussen de twee banken werd een feit op 1 juli 2010.⁶ De nieuwe ABN AMRO Group N.V. heeft nu 24.225 medewerkers in 23 landen. In Nederland, waar de bank 82% van zijn inkomsten genereert, is ABN AMRO met ruim 470 kantoren een belangrijke speler op de consumenten- en zakelijke markt. Internationaal is de bank vooral actief in het financieren van de sectoren energie, grondstoffen en transport. Verder heeft de bank omvangrijke private banking activiteiten in Nederland, Europa en Azië.⁷

Eind 2011 bedroeg het balanstotaal van ABN AMRO € 404,7 miljard, waarvan € 213,6 miljard afkomstig was van geld dat door klanten (particulieren en bedrijven) aan de bank is toevertrouwd.⁸ Het balanstotaal werd geïnvesteerd in:⁹

- Hypotheek- en andere leningen aan particulieren (42%)
- Leningen aan bedrijven (25%)
- Beleggingen in aandelen, obligaties en derivaten (12%)
- Leningen aan andere banken (15%)
- Overig (6%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde ABN AMRO eind 2011 ook nog € 146,6 miljard aan vermogen voor derden.¹⁰ Daarbij gaat het vooral om private banking voor vermogende particulieren, maar ook om de beleggingsfondsen van dochterbedrijf Neuflyze OBC (Frankrijk). Dit bedrijf beheert € 7,9 miljard aan vermogen.¹¹

2.2.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

ABN AMRO Nederland en Fortis Bank Nederland hebben in de periode 2007-2009 voor € 435,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in elektriciteitsopwekking. Hiervan is een bedrag van € 200,2 miljoen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking.¹²

ABN AMRO heeft in de periode 2010-2011 voor € 115,3 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in elektriciteitsopwekking. Dit bedrag was volledig bestemd voor investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking.¹³

B. Bedrijfsfinanciering

In de periode 2007-2009 zijn de algemene bedrijfsleningen verstrekt door ABN AMRO Nederland en Fortis Bank Nederland aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 afgenomen met € 3,6 miljoen. In deze periode zijn de bedrijfsleningen die betrekking hebben op duurzame elektriciteitsopwekking juist cumulatief toegenomen, met € 0,2 miljoen.¹⁴

In de periode 2010-2011 zijn de algemene bedrijfsleningen verstrekt door ABN AMRO aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 toegenomen, met € 228,9 miljoen. De bedrijfsleningen die betrekking hebben op duurzame elektriciteitsopwekking zijn in deze periode toegenomen met € 46,4 miljoen.¹⁵

C. Beleggingen voor eigen rekening

ABN AMRO Nederland en Fortis Bank Nederland hebben in de periode 2007-2009 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.¹⁶

ABN AMRO heeft in de periode 2010-2011 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.¹⁷

In Tabel 2 zijn voor ABN AMRO voor beide periodes per investeringscategorie de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector, en de hieruit voortvloeiende verhoudingen samengevat. Voor de periode 2007-2009 zijn de gegevens van ABN AMRO Nederland en Fortis Bank Nederland opgeteld.

Tabel 2 Elektriciteitsinvesteringen ABN AMRO

Investeringscategorie	Investeringen in 2007-2009			Investeringen in 2010-2011		
	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)
Projectfinanciering	200,2	435,0	46	115,3	115,3	100
Bedrijfsfinanciering	0,2	(3,6)	-	46,4	228,9	20
Beleggingen voor eigen rekening	-	-	-	-	-	-
Totaal	200,4	431,4	46	161,6	344,2	47

2.2.3 Score ABN AMRO

In de periode 2007-2009 bestond 46% van de investeringen van ABN AMRO in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. In de periode 2010-2011 was dit percentage gestegen naar 47%. De toename bedroeg dus 1%. Op basis van het beoordelingskader dat beschreven is in paragraaf 1.5, krijgt ABN AMRO:

Score: 2

2.2.4 Reactie ABN AMRO

ABN AMRO heeft Profundo de volgende reactie op de concept-resultaten gestuurd: "ABN AMRO is zeer actief betrokken bij de markt voor duurzame energie en is hierin een partner voor de lange termijn, die oplossingen en sector kennis biedt op het gebied van duurzame energie. Binnen onze duurzaamheidsstrategie is het faciliteren van de transitie naar een duurzame en zuinige economie een van de speerpunten. Vanuit haar ervaring en portfolio zet ABN AMRO in op de ontwikkeling van op energiebesparing en duurzame energie gerichte financiële producten en diensten. De wind- en zonne-energiesector beleeft turbulente tijden. Bezuinigingen op subsidieregelingen en toegenomen concurrentie op het gebied van zonnepanelen zorgen ervoor dat banken voorzichtiger zijn in het financieren van bedrijven in deze sector. Desondanks financierde ABN AMRO in 2011 wederom enkele internationale, offshore-windenergieprojecten en werd ABN AMRO huisbankier van een aantal grote toeleveranciers in Nederland. Afgelopen twee jaar heeft ABN AMRO uitsluitend 100% duurzame elektriciteitsprojecten gefinancierd."¹⁸

2.3 AEGON Bank

2.3.1 Profiel AEGON Bank

AEGON Bank is een onderdeel van het Nederlandse AEGON N.V., één van de grootste financiële instellingen ter wereld op het gebied van levensverzekeringen, pensioenen en beleggingen. AEGON Bank biedt spaarrekeningen en hypotheekleningen aan particulieren in Nederland en bemiddelt in andere producten van AEGON (beleggingen, verzekeringen en pensioenen).¹⁹

Eind 2011 had AEGON N.V. ongeveer 25.300 medewerkers in dienst, verspreid over meer dan twintig landen in Europa, Noord- en Zuid-Amerika en Azië. De AEGON Groep telde ongeveer 47 miljoen klanten wereldwijd en had een balanstotaal van € 345,6 miljard, waarvan € 286,6 miljard bestond uit beleggingen. Daarnaast beheerde AEGON Asset Management voor particuliere beleggers, financiële instellingen, pensioenfondsen en verzekeraars € 136,9 miljard aan vermogen.²⁰

AEGON Bank had eind 2010 een balanstotaal van € 7,4 miljard, waarvan € 5,5 miljard was ingelegd door spaarders.²¹ Het balanstotaal werd op dat moment geïnvesteerd in:²²

- Beleggingen in staats- en bedrijfsobligaties (49%)
- Hypotheken aan particulieren (40%)
- Leningen aan banken (6%)
- Leningen aan de overheid (2%)
- Overig (3%)

2.3.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

AEGON Bank is een spaarbank voor particulieren en begeeft zich niet op het gebied van de commerciële kredietverlening, waaronder bijvoorbeeld projectfinanciering. AEGON Bank heeft in de periodes 2007-2009 en 2010-2011 daarom geen geormerkte leningen verstrekt aan de elektriciteitssector.²³

B. Bedrijfsfinanciering

AEGON Bank is een spaarbank voor particulieren en begeeft zich niet op het gebied van de commerciële kredietverlening, waaronder bijvoorbeeld bedrijfsfinanciering. AEGON Bank heeft in de periodes 2007-2009 en 2010-2011 daarom geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitssector.²⁴

C. Beleggingen voor eigen rekening

In de periode 2007-2009 zijn de beleggingen van AEGON Bank in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 toegenomen, met € 30,0 miljoen. De beleggingen in duurzame elektriciteitsopwekking zijn in deze periode toegenomen met € 3,3 miljoen.²⁵

In de periode 2010-2011 zijn de beleggingen van AEGON Bank in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 afgenomen met € 17,2 miljoen. De beleggingen in duurzame elektriciteitsopwekking zijn in deze periode toegenomen met € 1,7 miljoen. Omdat hier sprake is van een negatieve noemer, is voor de berekening van het percentage gekeken naar de nieuwe investeringen in de elektriciteitssector in deze periode. Die bedroegen € 5,0 miljoen, waarvan 4,1 miljoen in duurzame elektriciteitsopwekking.²⁶

In Tabel 3 zijn voor AEGON Bank voor beide periodes per investeringscategorie de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen samengevat.

Tabel 3 Elektriciteitsinvesteringen AEGON Bank

Investeringscategorie	Investeringen in 2007-2009			Investeringen in 2010-2011		
	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)
Projectfinanciering	–	–	–	–	–	–
Bedrijfsfinanciering	–	–	–	–	–	–
Beleggingen voor eigen rekening	3,3	30,0	11	1,7	(17,2)	
<i>waarvan nieuw</i>				4,1	5,0	83
Totaal	3,3	30,0	11	1,7	(17,2)	83

2.3.3 Score AEGON Bank

In de periode 2007-2009 bestond 11% van de investeringen van AEGON Bank in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. In de periode 2010-2011 was dit percentage toegenomen tot 83%. De toename bedroeg dus 72%. Op basis van het beoordelingskader dat beschreven is in paragraaf 1.5, krijgt AEGON Bank:

Score: 5

2.3.4 Reactie AEGON Bank

Van AEGON Bank is geen reactie ontvangen.

2.4 ASN Bank

2.4.1 Profiel ASN Bank

ASN Bank is een Nederlandse bank die wil bijdragen aan de bevordering van een duurzame samenleving. ASN Bank is vooral actief op de particuliere markt in Nederland, maar verstrekt nu ook leningen aan duurzame (energie)bedrijven. ASN Bank is een volledige dochter van SNS Reaal (zie paragraaf 2.10), maar wordt apart behandeld omdat de bank een formeel eigen beleid voert en zelfstandig bij de grootste tien banken op de Nederlandse spaarmarkt hoort.

ASN Bank had eind 2011 ruim 100 medewerkers en meer dan 575.000 klanten in Nederland.²⁷ Het balanstotaal bedroeg € 9,9 miljard, waarvan € 9,0 miljard bestond uit spaartegoeden.²⁸ Het balanstotaal werd eind 2011 geïnvesteerd in:²⁹

- Hypotheekleningen (44%)
- Beleggingen in staatsobligaties (26%)
- Leningen aan Nederlandse gemeentes, provincies, waterschappen, waterleidingbedrijven, zorginstellingen, woningbouwverenigingen en onderwijsinstellingen (19%)
- Leningen aan banken (8%)

- Leningen aan duurzame energiebedrijven (2%)
- Overig (2%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde ASN Bank eind 2011 ook een aantal beleggingsfondsen met een totaal vermogen van € 1,3 miljard.³⁰

2.4.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

ASN Bank heeft - deels via haar Groenprojectenfonds - in de periode 2007-2009 voor € 81,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.³¹

ASN Bank heeft - deels via haar Groenprojectenfonds - in de periode 2010-2011 voor € 192,6 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.³²

B. Bedrijfsfinanciering

ASN Bank heeft in de periodes 2007-2009 en 2010-2011 geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.³³

C. Beleggingen voor eigen rekening

ASN Bank heeft in de periodes 2007-2009 en 2010-2011 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.³⁴

In Tabel 4 zijn voor ASN Bank voor beide periodes per investeringscategorie de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen samengevat.

Tabel 4 Elektriciteitsinvesteringen ASN Bank

Investeringscategorie	Investerings in 2007-2009			Investerings in 2010-2011		
	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)
Projectfinanciering	81,0	81,0	100	192,6	192,6	100
Bedrijfsfinanciering	–	–	–	–	–	–
Beleggingen voor eigen rekening	–	–	–	–	–	–
Totaal	81,0	81,0	100	192,6	192,6	100

2.4.3 Score ASN Bank

In de periode 2007-2009 bestond 100% van de investeringen van ASN Bank in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. In de periode 2010-2011 was dit percentage gestegen naar 100%. De toename bedroeg dus 0%.

Op basis van het beoordelingskader dat beschreven is in paragraaf 1.5, krijgt ASN Bank:

Score: 5

2.4.4 Reactie ASN Bank

Naast investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking en het niet investeren in fossiele energie richt de ASN Bank haar aandacht ook vooral op het investeren in energiebesparende projecten in met name de bouw. Het gaat dan vooral om isolatie en energiebesparende technieken als warmte-koude opslag. In 2011 is daar door ASN Bank voor € 17 miljoen in geïnvesteerd.³⁵

2.5 Delta Lloyd Bank

2.5.1 Profiel Delta Lloyd Bank

Delta Lloyd Bank is een onderdeel van Delta Lloyd, een financiële instelling met producten en diensten op het gebied van verzekeringen, pensioenen, beleggen en bankieren. Delta Lloyd richt zich op consumenten, maar ook op kleine en grote ondernemingen, multinationals en pensioenfondsen.³⁶

Lange tijd was Delta Lloyd nagenoeg geheel in handen van Aviva, de grootste verzekeraar van Groot-Brittannië en een van de grootste verzekeraars van Europa met 43 miljoen klanten.³⁷ Op 3 november 2009 verkreeg Delta Lloyd echter een zelfstandige beursnotering aan de Euronext Amsterdam.³⁸ Op dit moment is nog 41,9% van de aandelen in handen van Aviva.³⁹

Delta Lloyd is actief in Nederland, België en Duitsland en had eind 2011 meer dan 6.000 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg eind 2011 € 74,9 miljard.⁴⁰ Eind 2010 beheerde Delta Lloyd een totaal vermogen van € 73,3 miljard. Daarvan betrof € 66,6 miljard beleggingen van verzekeringspremies en € 6,7 miljard vermogens van derden (particuliere klanten en institutionele beleggers).⁴¹

Alle bancaire activiteiten van Delta Lloyd vallen onder Delta Lloyd Bankengroep, actief in Nederland en België. Deze bank had eind 2010 een balanstotaal van € 10,2 miljard, waarvan € 7,3 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.⁴² Het balanstotaal van Delta Lloyd Bankengroep werd op dat moment geïnvesteerd in:⁴³

- Hypotheekleningen aan particulieren (58%)
- Overige leningen aan bedrijven (21%)
- Beleggingen in aandelen, bedrijfsobligaties en derivaten (15%)
- Leningen aan banken (3%)
- Overig (3%)

2.5.2 Investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking

Delta Lloyd Bankengroep geeft in een reactie aan dat Delta Lloyd Bankengroep geen investeringen heeft in de elektriciteitssector in het algemeen dan wel in duurzame energieopwekking in het bijzonder.⁴⁴

2.6 Friesland Bank

2.6.1 Profiel Friesland Bank

Friesland Bank is een zelfstandige Nederlandse bank, bijna een eeuw geleden ontstaan als financier van zuivelcoöperaties. Vanuit die achtergrond is Friesland Bank gegroeid tot een bank die vooral diensten verleent aan Friese bedrijven en particulieren. Sinds de jaren negentig breidt Friesland Bank haar werkgebied langzaam uit buiten Friesland.⁴⁵ In april 2012 maakte de bank bekend dat gekozen is voor samengaan met Rabobank (zie paragraaf 2.9), waardoor Friesland Bank een dochter van Rabobank Nederland wordt.⁴⁶

Eind 2011 had Friesland Bank ruim 940 medewerkers verspreid over 25 kantoren in Nederland. Het balanstotaal bedroeg € 10,8 miljard, waarvan € 6,0 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.⁴⁷ Het balanstotaal werd eind 2011 geïnvesteerd in:⁴⁸

- Hypotheek- en andere leningen aan particulieren (42%)
- Leningen aan grote bedrijven (20%)
- Leningen aan kleine en middelgrote bedrijven (18%)
- Beleggingen in bedrijfsobligaties, aandelen en derivaten (9%)
- Leningen aan banken (5%)
- Overig (6%)

Dochterbedrijf Optimix Vermogensbeheer (70%) heeft een vermogen van € 1,3 miljard in beheer voor klanten, ondergebracht in Optimix en Friesland Bank beleggingsfondsen en in mandaten.⁴⁹

2.6.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Friesland Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 5,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.⁵⁰

Friesland Bank heeft in de periode 2010-2011 voor € 5,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.⁵¹

B. Bedrijfsfinanciering

Friesland Bank heeft in de periode 2007-2009 geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.⁵²

C. Beleggingen voor eigen rekening

Friesland Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 19,9 miljoen belegd in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Van dit bedrag heeft € 1,9 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁵³

In de periode 2010-2011 zijn de beleggingen van Friesland Bank in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 afgenomen met € 19,9 miljoen. Van dit bedrag heeft € 1,9 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁵⁴

In Tabel 5 zijn voor Friesland Bank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector, en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 5 Elektriciteitsinvesteringen Friesland Bank

Investeringscategorie	Investeringen in 2007-2009			Investeringen in 2010-2011		
	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)
Projectfinanciering	5,0	5,0	100	5,0	5,0	100
Bedrijfsfinanciering	-	-	-	-	-	-
Beleggingen voor eigen rekening	1,9	19,9	10	(1,9)	(19,9)	-
<i>waarvan nieuw</i>				<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	
Totaal	6,9	24,9	28	3,1	(14,9)	100

2.6.3 Score Friesland Bank

In de periode 2007-2009 bestond 28% van de investeringen van Friesland Bank in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, In de periode 2010-2011 was dit percentage 100%. De toename bedroeg dus 72%. Op basis van het beoordelingskader dat beschreven is in paragraaf 1.5, krijgt Friesland Bank:

Score: 5

2.6.4 Reactie Friesland Bank

Friesland Bank heeft Profundo de volgende reactie op de concept-resultaten gestuurd: "Conform ons MVO beleid hebben wij onze investeringen in de energiesector laten toenemen zodat minimaal 2/3 van deze investeringen duurzaam zijn."⁵⁵

2.7 ING Bank

2.7.1 Profiel ING Bank

ING Bank maakt deel uit van de ING Groep, een Nederlandse financiële instelling die wereldwijd diensten levert op het gebied van bankieren, beleggen, levensverzekeringen en pensioenen. ING heeft wereldwijd meer dan 85 miljoen klanten in Europa, de Verenigde Staten, Canada, Latijns-Amerika, Azië en Australië: particulieren, kleine en middelgrote bedrijven, grote ondernemingen, instellingen en overheden.⁵⁶

Eind 2010 had ING Groep ruim 107.000 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 1.279 miljard.⁵⁷ Daarnaast beheerde ING voor derden - via beleggingsfondsen en mandaten van particulieren en institutionele beleggers - een totaal vermogen van € 321,7 miljard.⁵⁸

Als voorwaarde voor het verkrijgen van goedkeuring door de Europese Commissie voor Nederlandse staatssteun eind 2008, heeft ING een herstructureringsplan moeten opstellen waarmee wordt aangetoond dat het bedrijf ook op de lange termijn levensvatbaar is en waarin maatregelen zijn opgenomen om oneerlijke concurrentie te voorkomen. De kern van dit plan behelst het volledig splitsen van de bankactiviteiten enerzijds en de verzekeringsactiviteiten (inclusief het vermogensbeheer) anderzijds.⁵⁹

De operationele splitsing is vanaf 1 januari 2011 al Uiterlijk eind 2013 zal het verzekeringsbedrijf/vermogensbeheer worden afgestoten door middel van verkoop, beursgang of een combinatie van beide. ING zal dan als retail-, direct- en zakenbank verdergaan.⁶⁰

ING Bank had eind 2011 een balanstotaal van € 961,2 miljard, waarvan € 479,4 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld. Het balanstotaal werd op dat moment geïnvesteerd in:⁶¹

- Hypotheek- en andere leningen aan particulieren (38%)
- Beleggingen in obligaties, aandelen en derivaten (25%)
- Leningen aan bedrijven (17%)
- Leningen aan overheden (6%)
- Leningen aan banken (6%)
- Overig (7%)

2.7.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

ING Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 2.287,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in elektriciteitsopwekking. Hiervan is een bedrag van € 715,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking.⁶²

ING Bank heeft in de periode 2010-2011 voor € 1.140,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in elektriciteitsopwekking. Hiervan is een bedrag van € 609,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking.⁶³

B. Bedrijfsfinanciering

In de periode 2007-2009 zijn de algemene bedrijfsleningen verstrekt door ING Bank aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 cumulatief afgenomen, met € 139,0 miljoen. In deze periode zijn de bedrijfsleningen die betrekking hebben op duurzame elektriciteitsopwekking juist cumulatief toegenomen, met € 215,0 miljoen.⁶⁴

In de periode 2010-2011 zijn de algemene bedrijfsleningen verstrekt door ING Bank aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 cumulatief afgenomen, met € 383,0 miljoen. De bedrijfsleningen die betrekking hebben op duurzame elektriciteitsopwekking zijn in deze periode cumulatief afgenomen met € 70,0 miljoen.⁶⁵

C. Beleggingen voor eigen rekening

In de periode 2007-2009 zijn de beleggingen van ING Bank in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 cumulatief afgenomen, met € 185,0 miljoen. De beleggingen met betrekking op duurzame energie zijn in deze periode cumulatief afgenomen met € 29,0 miljoen.⁶⁶

In de periode 2010-2011 zijn de beleggingen van ING Bank in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 cumulatief afgenomen, met € 6,0 miljoen. De beleggingen met betrekking op duurzame energie zijn in deze periode cumulatief afgenomen met € 1,0 miljoen.⁶⁷

In Tabel 6 zijn voor ING Bank voor beide periodes per investeringscategorie de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen samengevat.

Tabel 6 Elektriciteitsinvesteringen ING Bank

Investeringscategorie	Investeringen in 2007-2009			Investeringen in 2010-2011		
	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)
Projectfinanciering	715,0	2.287,0	31	609,0	1.140,0	53
Bedrijfsfinanciering*	215,0	(139,0)	-	(70,0)	(383,0)	(18)
Beleggingen voor eigen rekening*	(29,0)	(185,0)	16	(1,0)	(6,0)	(17)
Totaal	901,0	1.963,0	46	538,0	751,0	72

* In sommige gevallen zijn de investeringen van ING Bank cumulatief afgenomen. De bedragen tussen haakjes representeren derhalve een desinvestering.

2.7.3 Score ING Bank

In de periode 2007-2009 bestond 46% van de investeringen van ING Bank in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. In de periode 2010-2011 was dit percentage 72%. De toename bedroeg dus 26%. Op basis van het beoordelingskader dat beschreven is in paragraaf 1.5, krijgt ING Bank:

Score: 4

2.7.4 Reactie ING Bank

Van ING Bank is geen reactie ontvangen.

2.8 NIBC

2.8.1 Profiel NIBC

NIBC Bank werd in 1945 opgericht door de Nederlandse overheid met het doel financiering te verstrekken aan de wederopbouw van Nederland na de Tweede Wereldoorlog. De bank richt zich van oudsher op de financiering van projecten en lange-termijn activa in diverse (internationale) sectoren zoals bijvoorbeeld scheepvaart, olie- en gasdienstverlening, infrastructuur, duurzame energie en commercieel vastgoed.⁶⁸

Eind 2011 waren er ruim 640 mensen werkzaam bij NIBC Bank. Het balanstotaal van de bank bedroeg € 28,6 miljard, waarvan € 6,6 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.⁶⁹ Het balanstotaal van NIBC Bank werd eind 2011 geïnvesteerd in:⁷⁰

- Leningen aan bedrijven (32%)
- Hypotheekleningen aan particulieren (31%)
- Beleggingen in aandelen, bedrijfsobligaties en derivaten (20%)
- Geld in kas (9%)
- Leningen aan banken (7%)
- Overig (1%)

Naast het balanstotaal van NIBC Bank, beheerde NIBC Holding eind 2011 voor klanten nog een totaal vermogen van € 4,3 miljard.⁷¹

2.8.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

NIBC heeft in de periode 2007-2009 voor € 151,2 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. De totale omvang van geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in elektriciteitsopwekking bedroeg € 181,4 miljoen.⁷²

NIBC heeft in de periode 2010-2011 voor € 225,4 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.⁷³

B. Bedrijfsfinanciering

NIBC heeft in de periode 2007-2009 voor € 33,3 miljoen aan algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Hiervan heeft € 1,9 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁷⁴

NIBC heeft in de periode 2010-2011 geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.⁷⁵

C. Beleggingen voor eigen rekening

In de periode 2007-2009 zijn de beleggingen van NIBC in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 cumulatief afgenomen, met € 36,6 miljoen. De beleggingen die betrekking hebben op duurzame elektriciteitsopwekking zijn in deze periode cumulatief afgenomen met € 12,1 miljoen.⁷⁶

NIBC heeft in de periode 2010-2011 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.

In Tabel 7 zijn voor NIBC voor beide periodes per investeringscategorie de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen samengevat.

Tabel 7 Elektriciteitsinvesteringen NIBC

Investeringscategorie	Investeringen in 2007-2009			Investeringen in 2010-2011		
	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)
Projectfinanciering	151,2	181,4	83	225,4	225,4	100
Bedrijfsfinanciering	1,9	33,3	6	0	0	0
Beleggingen voor eigen rekening*	(12,1)	(36,6)	(33)	0	0	0
Totaal	141,0	178,1	79	225,4	225,4	100

* In de periode 2007-2009 zijn de beleggingen voor eigen rekening van NIBC cumulatief afgenomen. De bedragen en het verhoudingscijfer tussen haakjes representeren derhalve een desinvestering.

2.8.3 Score NIBC

In de periode 2007-2009 bestond 79% van de investeringen van NIBC in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. In de periode 2010-2011 was dit percentage gestegen naar 100%. De toename bedroeg dus 21%. Op basis van het beoordelingskader dat beschreven is in paragraaf 1.5, krijgt NIBC:

Score: 5

2.8.4 Reactie NIBC

NIBC heeft Profundo de volgende reactie op de concept-resultaten gestuurd: "NIBC is actief in de duurzame energiesector sinds 2002. We vinden dat de ontwikkeling van duurzame energie een belangrijke bijdrage moet leveren aan de transitie naar een duurzame economie. Wij adviseren en financieren onze klanten in de duurzame energiesector in verschillende groeistadia, variërend van de ontwikkeling tot de bouw en het in bedrijf hebben van projecten in onder meer windenergie, biomassa en zonne-energie."⁷⁷

2.9 Rabobank

2.9.1 Profiel Rabobank

De Rabobank Groep is een internationale financiële dienstverlener op coöperatieve grondslag die actief is op het gebied van bankieren, vermogensbeheer, leasing, verzekeren en vastgoed. In Nederland ligt de nadruk op brede financiële dienstverlening, de internationale focus is vooral gericht op de food- en agribusiness.⁷⁸ Eind 2011 had de Rabobank Groep ongeveer 59.700 medewerkers, verspreid over 47 landen. De groep is eigendom van de 139 lokale Rabobanken. In Nederland heeft de groep ruim 7,6 miljoen particuliere klanten, 800.000 zakelijke klanten en 872 vestigingen.⁷⁹

Het balanstotaal van de Rabobank Groep had eind 2011 een omvang van € 731,6 miljard, waarvan € 329,9 miljard bestond uit door (particuliere en zakelijke) klanten aan de bank toevertrouwd geld. Daarvan was € 200,1 miljard afkomstig van de spaartegoeden van de lokale Rabobanken.⁸⁰

Het balanstotaal van de Rabobank Groep werd eind 2011 geïnvesteerd in:⁸¹

- (Hypotheek)leningen aan particulieren (29%)

- Leningen aan bedrijven (34%)
- Beleggingen in aandelen, obligaties en derivaten (17%)
- Leningen aan banken (3%)
- Leningen aan centrale banken (10%)
- Overig (6%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde de Rabobank Groep - via dochterbedrijven Robeco en Schretlen & Co. - eind 2011 € 263,6 miljard aan vermogens voor klanten.⁸²

2.9.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Rabobank heeft in de periode 2007-2009 voor € 909,7 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.⁸³

Rabobank heeft in de periode 2010-2011 voor € 1.125,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.⁸⁴

B. Bedrijfsfinanciering

Rabobank heeft in de periode 2007-2009 voor € 180,7 miljoen aan algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. In deze periode zijn de bedrijfsleningen die betrekking hebben op duurzame elektriciteitsopwekking afgenomen met € 19,7 miljoen.⁸⁵

In de periode 2010-2011 zijn de algemene bedrijfsleningen verstrekt door Rabobank aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1 cumulatief afgenomen, met € 185,1 miljoen. In deze periode zijn de bedrijfsleningen die betrekking hebben op duurzame elektriciteitsopwekking toegenomen met € 34,5 miljoen.⁸⁶

C. Beleggingen voor eigen rekening

Rabobank heeft in de periode 2007-2009 voor € 140,0 miljoen belegd in aandelen van niet-beursgenoteerde elektriciteitsbedrijven. Dit bedrag heeft geheel betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁸⁷

Rabobank heeft in de periode 2010-2011 voor € 73,5 miljoen belegd in aandelen van niet-beursgenoteerde elektriciteitsbedrijven. Dit bedrag heeft geheel betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁸⁸

In Tabel 8 zijn voor Rabobank voor beide periodes per investeringscategorie de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen samengevat.

Tabel 8 Elektriciteitsinvesteringen Rabobank

Investeringscategorie	Investeringen in 2007-2009			Investeringen in 2010-2011		
	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)
Projectfinanciering	909,7	909,7	100	1.125,0	1.125,0	100
Bedrijfsfinanciering	(19,7)	180,7	-	34,5	(185,1)	-
Beleggingen voor eigen rekening	140,0	140,0	100	73,5	73,5	100
Totaal	1.030,0	1.230,4	84	1.233,0	1.013,4	100

2.9.3 Score Rabobank

In de periode 2007-2009 bestond 84% van de investeringen van Rabobank in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. In de periode 2010-2011 was dit percentage gestegen naar 100%. De toename bedroeg dus 16%. Op basis van het beoordelingskader dat beschreven is in paragraaf 1.5, krijgt Rabobank:

Score: 5

2.9.4 Reactie Rabobank

Van Rabobank is geen reactie ontvangen.

2.10 SNS Bank

2.10.1 Profiel SNS Bank

SNS Bank en RegioBank zijn onderdeel van SNS REAAL is een Nederlandse financiële instelling die zich vooral richt op de Nederlandse retailmarkt, inclusief het midden- en kleinbedrijf (MKB). Het aanbod bestaat uit drie kernproductgroepen: hypotheek en financieringen aan het MKB, vermogensopbouw (sparen en beleggen) en verzekeringen (leven, schade, arbeidsongeschiktheid) en pensioenen.⁸⁹

De ASN Bank (zie paragraaf 2.4) behoort ook tot de SNS Reaal groep, maar wordt apart behandeld omdat de ASN Bank de bank een formeel eigen beleid voert en zelfstandig bij de grootste tien banken op de Nederlandse spaarmarkt hoort.

SNS Reaal had eind 2011 ruim 7.400 medewerkers.⁹⁰ Het balanstotaal van de groep bedroeg € 132,2 miljard en daarnaast beheerde SNS Asset Management een totaal vermogen van € 42,6 miljard, waarvan 12% voor externe klanten.⁹¹

Alle bancaire activiteiten van de SNS Reaal Groep (inclusief SNS Bank, RegioBank en ASN Bank) vallen onder SNS Bank. Deze bank had eind 2011 een balanstotaal van € 81,3 miljard, waarvan € 40,6 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.⁹² Exclusief ASN Bank bedroeg het balanstotaal € 71,4 miljard, waarvan € 31,6 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.⁹³ Het balanstotaal van € 81,3 miljard werd eind 2011 geïnvesteerd in:⁹⁴

- Hypotheekleningen aan particulieren en kleine bedrijven (65%)
- Financiering vastgoed (11%)

- Leningen aan bedrijven (5%)
- Beleggingen (9%)
- Leningen aan banken (2%)
- Kasgeld (6%)
- Overig (2%)

2.10.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

SNS Bank geeft in een reactie aan dat SNS Bank geen investeringen heeft in de elektriciteitssector in het algemeen dan wel in duurzame energieopwekking in het bijzonder.⁹⁵

2.11 Triodos Bank

2.11.1 Profiel Triodos Bank

Triodos Bank financiert bedrijven, instellingen en projecten met een meerwaarde op sociaal, ecologisch en cultureel gebied, daartoe in staat gesteld door spaarders en beleggers die kiezen voor maatschappelijk verantwoord ondernemen en een duurzame samenleving. Triodos Bank heeft 720 medewerkers en ruim 360.000 klanten in Nederland, België, Groot-Brittannië, Spanje en Duitsland.⁹⁶

Eind 2011 bedroeg het balanstotaal van Triodos Bank € 4,3 miljard, waarvan € 3,7 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.⁹⁷ Het balanstotaal van Triodos Bank werd eind 2011 geïnvesteerd in:⁹⁸

- Leningen aan bedrijven en organisaties (59%)
- Leningen aan banken (18%)
- Beleggingen in staatsobligaties (11%)
- Leningen aan lagere overheden (5%)
- Leningen aan particulieren (3%)
- Overig (4%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde Triodos eind 2011 vermogens voor klanten, in de vorm van beleggingsfondsen en private banking mandaten, met een omvang van € 2,5 miljard.⁹⁹

2.11.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Triodos Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 530,5 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. De totale omvang van geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in elektriciteitsopwekking bedroeg € 556,1 miljoen.¹⁰⁰

Triodos Bank heeft in de periode 2010-2011 voor € 709,9 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. De totale omvang van geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in elektriciteitsopwekking bedroeg € 710,1 miljoen.¹⁰¹

B. Bedrijfsfinanciering

Triodos Bank heeft in de periodes 2007-2009 en 2010-2011 geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.¹⁰²

C. Beleggingen voor eigen rekening

Triodos Bank heeft in de periode 2007-2009 en in de periode 2010-2011 niet belegd in aandelen of obligaties.¹⁰³

Tabel 9 zijn voor Triodos Bank voor beide periodes per investeringscategorie de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen samengevat.

Tabel 9 Elektriciteitsinvesteringen Triodos Bank

Investeringscategorie	Investeringen in 2007-2009			Investeringen in 2010-2011		
	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)	Duurzaam (€ miljoen)	Totaal (€ miljoen)	Duurzaam/ totaal (%)
Projectfinanciering	530,5	556,1	95	709,9	710,1	100
Bedrijfsfinanciering	-	-	-	-	-	-
Beleggingen voor eigen rekening	-	-	-	-	-	-
Totaal	530,5	556,1	95	709,9	710,1	100

2.11.3 Score Triodos Bank

In de periode 2007-2009 bestond 95% van de investeringen van Triodos Bank in de elektriciteitssector uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking.ⁱ In de periode 2010-2011 was dit percentage gestegen naar 100%. De toename bedroeg dus 5%. Op basis van het beoordelingskader dat beschreven is in paragraaf 1.5, krijgt Triodos Bank:

Score: 5

2.11.4 Reactie Triodos Bank

Van Triodos Bank is geen reactie ontvangen.

2.12 Van Lanschot

2.12.1 Profiel Van Lanschot

Van Lanschot is de oudste onafhankelijke bank van Nederland (275 jaar). Van Lanschot biedt bancaire en vermogensbeheerdiensten aan vermogende particulieren in Nederland en België en aan ondernemers en hun ondernemingen in Nederland. In de institutionele markt richt Van Lanschot zich op vermogensbeheermandaten, via dochterondernemingen Kempen & Co. Eind 2011 had Van Lanschot 2.175 medewerkers in dienst. De bank heeft 28 kantoren in Nederland en 7 in België en vestigingen in Zwitserland, Luxemburg en Curaçao.¹⁰⁴

ⁱ In het vorige praktijkonderzoek Elektriciteit scoorde Triodos Bank 100% voor de periode 2007-2009, maar omdat de criteria voor biomassa van de Eerlijke Bankwijzer en Triodos zijn aangescherpt scoort de bank met de huidige methodiek 95% voor deze periode.

Het balanstotaal van Van Lanschot bedroeg eind 2011 € 18,5 miljard. Hiervan bestond € 13,1 miljard uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.¹⁰⁵ Het balanstotaal werd eind 2011 geïnvesteerd in:¹⁰⁶

- Hypotheek- en andere leningen aan particulieren (51%)
- Leningen aan bedrijven (26%)
- Beleggingen (9%)
- Leningen aan andere banken (3%)
- Geld in kas (6%)
- Overig (4%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde Van Lanschot eind 2011 een totaal vermogen van € 36,7 miljard voor klanten. Daarvan werd € 24,3 miljard discretionair beheerd.¹⁰⁷

2.12.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

Van Lanschot geeft in een reactie aan dat de bank geen krediet- en/of (eigen)beleggingsexposure in elektriciteitsproducenten heeft.¹⁰⁸

Hoofdstuk 3 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

3.1 Introductie

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksuitkomsten uit Hoofdstuk 2 ten aanzien van de investeringen van Nederlandse banken in duurzame elektriciteitsopwekking in perspectief geplaatst door een bespreking van de ontwikkelingen op het gebied van investeringen in duurzame energie op mondiaal niveau (paragraaf 3.2) en in Nederland (paragraaf 3.3). In paragraaf 3.2.2 wordt ingegaan op toekomstige ontwikkelingen, waarbij wordt nagegaan hoeveel investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking de komende jaren bij benadering nodig zijn om de maximale mondiale temperatuurstijging te beperken tot 2°C. Deze inschatting is met name gebaseerd op scenariostudies van het International Energy Agency van de OECD.

3.2 Mondiale investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking

3.2.1 Investerings in de afgelopen jaren

Jaarlijks publiceert het United Nations Environment Programme (UNEP) samen met Bloomberg New Energy Finance een overzicht van de wereldwijde investeringen in duurzame energie. In Tabel 10 zijn de investeringsbedragen weergegeven, onderverdeeld naar duurzame energiebron. Deze investeringsbedragen omvatten:¹⁰⁹

- de totale wereldwijde investeringen, dus niet alleen investeringen door banken, maar ook door overheden en het bedrijfsleven;
- alleen de zogenaamde nieuwe investeringen, dit houdt in dat transacties voortvloeiend uit fusies, overnames, herfinancieringen, etc. buiten beschouwing zijn gelaten;
- investeringen in de ontwikkeling van duurzame energietechnologie en productiemiddelen voor duurzame elektriciteitsopwekking.

Tabel 10 Mondiale investeringen in duurzame energie (US\$ miljard)

Jaar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Groei
Windenergie	11	21,9	29,7	51,1	62,7	72,7	94,7	861%
Zonne-energie	0,5	3,2	10,4	21,8	33,3	25,3	26,1	5220%
Biomassa*	3,7	6,7	10	11,4	10,1	11,5	11	297%
Kleinschalige waterkracht	1,1	4,4	4,2	5	5,8	4,1	3,2	291%
Aardwarmte	1	0,4	1,3	1,9	1,6	1,4	2	200%
Overig	0	0	0,5	0,4	0,1	0,2	0,1	100%
Totaal duurzame energie	17,3	36,6	56,1	91,6	113,6	115,2	137,1	792%

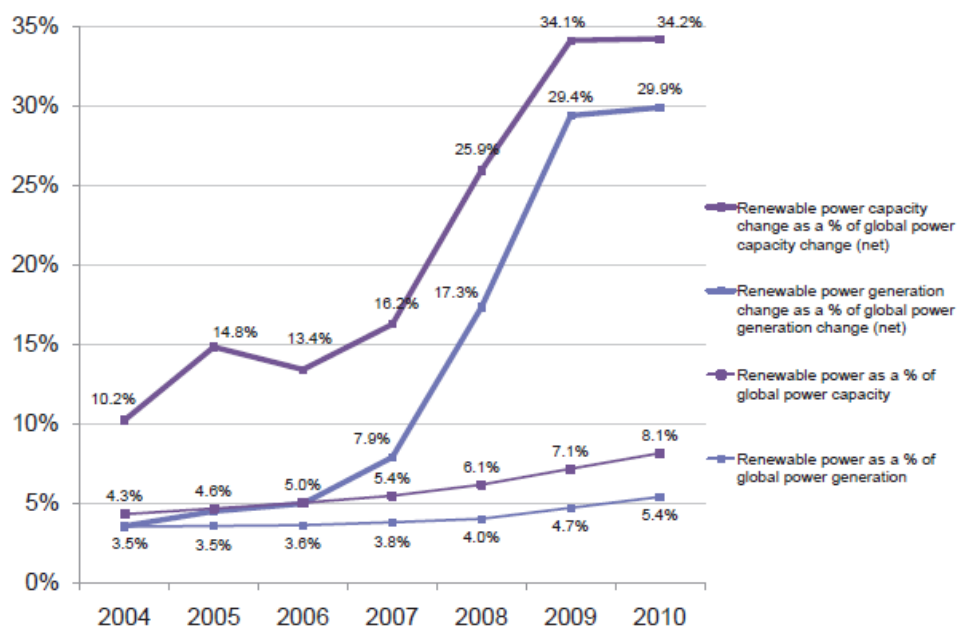
* Anders dan dit onderzoek maakt het UNEP-rapport geen onderscheid tussen biomassa uit voedingsgewassen en andere biomassa

Bron: UNEP, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2011 - Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme*, Juli 2011.

Zoals uit Tabel 10 blijkt, namen de mondiale investeringen in duurzame energie in de afgelopen vier jaar sterk toe, waardoor het totale investeringsbedrag in 2010 bijna acht keer zo hoog ligt als dat in 2004. Wind- en zonne-energie blijven de duurzame energiebronnen waarin het meest wordt geïnvesteerd.¹¹⁰

Zoals blijkt uit Figuur 1 bestond in 2010 ruim 34% van de nieuwe elektriciteitsproductiecapaciteit uit duurzame elektriciteitsopwekking. In 2008 was het totale investeringsbedrag in duurzame elektriciteitscapaciteit zelfs voor het eerst hoger dan de investering in conventionele capaciteit. Ten opzichte van de totale elektriciteitssector is het aandeel duurzame elektriciteitsopwekking en -capaciteit echter nog altijd zeer beperkt (respectievelijk 5,4% en 8,1%). De voornaamste reden hiervoor is de lange levensduur van bestaande, niet-duurzame capaciteit waardoor het enige tijd zal duren voordat duurzame energiebronnen een substantieel deel uitmaken van de elektriciteitsmix.¹¹¹

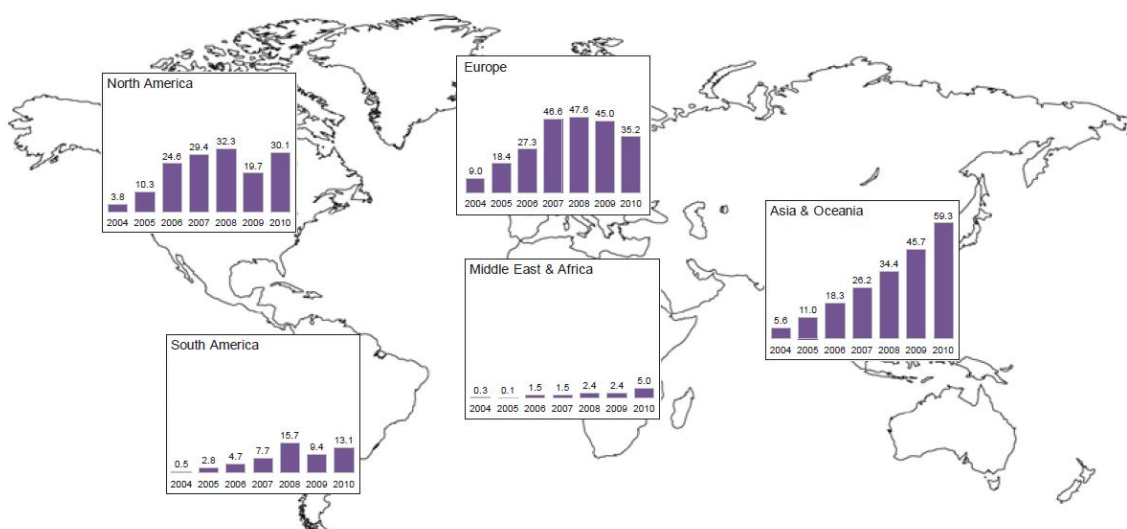
Figuur 1 Duurzame elektriciteitsopwekking en -capaciteit ten opzichte van wereldwijde elektriciteitsopwekking en -capaciteit

Bron: UNEP, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2011 - Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", United Nations Environment Programme, Juli 2011.

Figuur 2 geeft een overzicht van de wereldwijde investeringen in duurzame energie in de jaren 2004 tot en met 2010, onderverdeeld naar regio. Europa vertoont de laatste jaren een dalende lijn, terwijl de investeringen in Noord-Amerika - na een neergang in 2009 - in 2010 weer stegen. Maar de belangrijkste groeiemarkt is Azië, dat nu goed is voor 43% van de totale investeringen. Binnen Europa neemt vooral Spanje een groot deel van de investeringen voor haar rekening, terwijl de groei in Azië aan China en India is toe te wijzen.¹¹²

Figuur 2 Investeringen in duurzame energie naar regio

Bron: UNEP, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2011 - Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme*, Juli 2011.

3.2.2 Benodigde investeringen in de komende jaren

De wereldwijde energiebehoefte zal de komende jaren sterk toenemen. Een scenariostudie die het International Energy Agency (IEA) in december 2008 publiceerde, voorspelde dat gedurende 2006-2030 de vraag naar energie zal stijgen met 1,6% per jaar van 11.730 Mtoe (miljoen ton olie-equivalent) naar 17.014 Mtoe (een totale stijging van 45%). In de periode 2007-2030 zal volgens het IEA een totale investering van US\$ 26.300 miljard nodig zijn om in deze behoefte te voorzien. Dit bedrag omvat ook de benodigde investeringen in de winning van olie, kolen, gas, etc.¹¹³

Van dit totale bedrag is volgens het IEA US\$ 13.600 miljard benodigd voor de elektriciteitssector, namelijk US\$ 6.800 miljard voor de opwekking van elektriciteit en US\$ 6.800 miljard voor transmissie en distributie. Van de benodigde US\$ 6.800 miljard voor elektriciteitsopwekking zal in het zogenaamde *Reference Scenario* volgens het IEA tot 2030 US\$ 3.300 miljard worden geïnvesteerd in duurzame energiebronnen (zie Tabel 11). Het IEA heeft de berekeningen voor het Reference Scenario gebaseerd op bestaand beleid op het gebied van energiezekerheid en klimaatverandering. Met mogelijke of voorgenomen initiatieven is geen rekening gehouden.¹¹⁴

Het Reference Scenario gaat gepaard met een stijging van de CO₂-uitstoot met 45% en daarmee een gemiddelde temperatuurstijging van meer dan 2°C. Algemeen wordt aanvaard dat een dergelijke temperatuurstijging vanwege de grote, onomkeerbare effecten op het klimaat onwenselijk is.

Investeringen in duurzame energie kunnen een belangrijke rol spelen bij het beperken van de mondiale temperatuurstijging. Daarom heeft het IEA twee scenario's ontwikkeld: het *550 Policy Scenario* wat gelijk staat aan een mondiale temperatuurstijging van ongeveer 3°C, en het *450 Policy Scenario* wat gelijk staat aan een mondiale temperatuurstijging van ongeveer 2°C.¹¹⁵ Dit laatste scenario ligt in lijn met de maximale temperatuurstijging die volgens het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) nog beheersbaar is.¹¹⁶

Beide scenario's vereisen flinke additionele investeringen in low-carbon energiebronnen ten opzichte van het Reference Scenario, zoals weergegeven in Tabel 11.

Tabel 11 IEA-scenario's mondiale energie-investeringen 2007-2030

	Benodigde investering in energie	Waarvan in de opwekking van elektriciteit	Waarvan opgewekt met <i>low-carbon</i> energiebronnen
Reference Scenario	US\$ 26.300 miljard ¹¹⁷	US\$ 6.800 miljard ¹¹⁸	US\$ 3.300 miljard ¹¹⁹
550 Policy Scenario	US\$ 30.400 miljard ¹²⁰	US\$ 8.000 miljard ¹²¹	US\$ 4.500 miljard ¹²²
450 Policy Scenario	US\$ 35.500 miljard ¹²³	US\$ 10.400 miljard ¹²⁴	US\$ 6.900 miljard ¹²⁵

Bron: International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, 2008

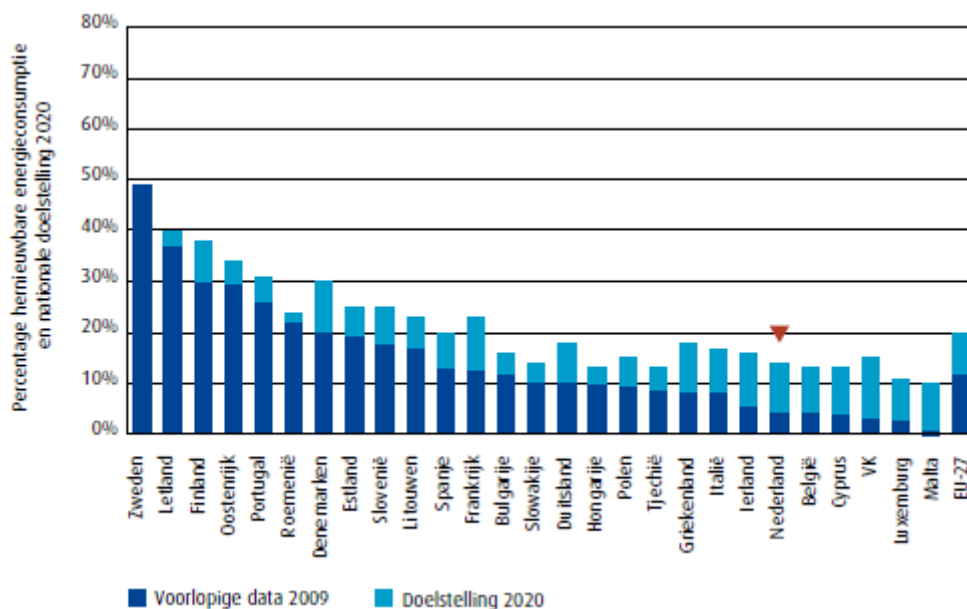
De additionele investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking volgens de 550 en 450 Policy Scenarios (respectievelijk US\$ 1.200 miljard en US\$ 3.600 miljard) bevatten naast investeringen in elektriciteit opgewekt met duurzame energiebronnen, zoals gedefinieerd in de onderzoeksmethodologie van de Eerlijke Bankwijzer, ook investeringen in nucleaire energie en CO₂-opvang en -opslagtechnologie (CCS). Een gedetailleerde onderverdeling van de investeringskosten per techniek is in de IEA-studie niet gegeven, maar we kunnen er vanuit gaan dat de IEA voor het opstellen van haar scenario's heeft gekozen voor de goedkoopste technologieën waarmee de doelstelling van het betreffende scenario bereikt kan worden. Om dus hetzelfde doel te bereiken met alleen duurzame energiebronnen, zoals gedefinieerd in paragraaf 1.3.1, zal het gevergd investeringsniveau waarschijnlijk hoger moeten liggen. De in Tabel 11 genoemde investeringsbedragen kunnen dus als minimaal noodzakelijk worden beschouwd.

Op basis van deze IEA-scenario's concluderen we dat, om de noodzakelijke CO₂-reducties te bereiken, het investeringspatroon volgens het 450 Policy Scenario gevolgd zal moeten worden. Dit betekent dat in de periode 2007 tot en met 2030 minimaal 66%¹²⁶ van de mondiale investeringen in elektriciteitsopwekking betrekking moet hebben op investeringen in elektriciteitsopwekking met duurzame bronnen.

3.3 Investerings in duurzame energie in Nederland

Het beleid van Nederland is erop gericht om te voldoen aan de Europese doelstellingen: een 20% hogere energie-efficiëntie, 20% CO₂-reductie en een aandeel van 14% duurzame energie in de totale energieproductie. Het aandeel duurzame energie lag echter in Nederland pas op 3,8% in 2010, waarmee Nederland sterk achterblijft bij het Europese gemiddelde van 11,5% (zie Figuur 3).

Figuur 3 Aandeel duurzame energie in 2009 en doelstelling voor 2020 voor de EU-landen

Bron: RLI, "Remmen los - Advies over versnelling van de transitie naar een duurzame energiehuishouding in Nederland", *Raden voor de leefomgeving en infrastructuur (RLI)*, Oktober 2011.

Deze achterstand kan deel verklaard worden door geografische en economische redenen. Anders dan de meeste Europese landen, beschikte Nederland sinds de jaren zestig over eigen grote aardgasvoorraden. Dat verminderde de urgentie om andere vormen van energieproductie te ontwikkelen. Nederland is bovendien een vlak land, wat de mogelijkheden voor waterkracht (die in Noord-Europa, de Alpen en de Pyreneeën een grote rol speelt) sterk beperkt. Nederland is ook een relatief dichtbevolkt land waar moeilijk onomstreden locaties voor windenergie te vinden zijn en waar langdurige procedures doorlopen moeten worden. In vergelijking met de Zuid-Europese landen schijnt de zon bovendien veel minder in Nederland, hoewel dat Duitsland er bijvoorbeeld niet van weerhield om zich tot koploper op het gebied van zonne-energie te ontwikkelen.

Vanwege deze historisch gegroeide achterstand wordt al jaren onderkend dat Nederland zich extra moet inspannen om de Europese doelstellingen te halen. Maar ook wordt al jaren geconstateerd dat dat niet lukt, waarbij de meeste vingers in de richting van de overheid wijzen. Het stimuleringsbeleid voor duurzame energie is volgens de critici niet krachtig genoeg, kent blinde vlekken en wordt veel te vaak gewijzigd. Uit een enquête van de stichting Duurzame Energie (DE) Koepel bleek in februari 2009 bijvoorbeeld dat 75% van de duurzame energiebedrijven in Nederland om deze redenen het vertrouwen in de overheid kwijt was.¹²⁷

Een maand later kregen zij bijval van accountantskantoor PriceWaterhouseCoopers (PWC) dat onderzocht waarom Nederland op het gebied van duurzame energie bij de vijf slechtst presterende EU-lidstaten behoort. PWC kwam tot de conclusie dat de inzet van directe beleidsmaatregelen van doorslaggevend belang is bij de groei van duurzame energie. Het Duitse model wordt daarbij als voorbeeld genoemd: een langlopend, vast *feed-in* tarief voor iedere producent van duurzame energie, dat is gebaseerd op vergoeding van geleverd vermogen, geen limiet kent en wordt gefinancierd uit de opbrengst van alle elektriciteitsverkoop in Duitsland. Dit systeem biedt investeerders in duurzame energie de benodigde zekerheid op de lange termijn.¹²⁸

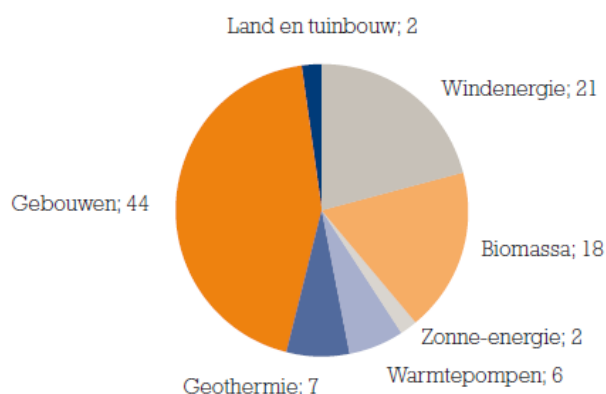
In november 2009 bevestigde een vergelijkend onderzoek van het Wereld Natuur Fonds naar het duurzame energiebeleid in verschillende Europese landen dat consistente overheidssteun de meest belangrijke factor is voor een succesvolle ontwikkeling van de duurzame energiemarkt. De overheid moet voldoende randvoorwaarden creëren om investeringen in duurzame energie minder risicovol te maken.¹²⁹

Ondanks deze verschillende oproepen voor een consistent overheidsbeleid, deed demissionair minister Van der Hoeven van Economische Zaken eind maart 2010 het tegenovergestelde. Kort na de val van het kabinet-Balkenende IV viel zij haar eigen beleid van de afgelopen jaren in een ingezonden stuk in de Volkskrant af: “De subsidies op duurzame energie kosten de overheid miljarden euro’s en maken bedrijven lui.” Volgens duurzame energiebedrijven en politici bevestigden deze uitspraken van Van der Hoeven dat het overheidsbeleid onbetrouwbaar is en brachten zij opnieuw schade toe aan het toch al broze investeringsklimaat voor duurzame energie in Nederland.¹³⁰

Een breed samenwerkingsverband van de denktanks van zeven Nederlandse politieke partijen (van GroenLinks tot VVD en SGP) kwam in maart 2010 met een partijoverstijgend voorstel om het overheidsbeleid op een ander spoor te zetten met een “Deltaplan Nieuwe Energie”. Daarom pleit dit partijoverstijgend voorstel voor een versnelde omslag naar een volledig hernieuwbare energievoorziening in 2050. De jaarlijks energiebesparing wordt opgeschroefd naar 3% en de jaarlijkse groei in hernieuwbare energie versneld naar 7%. Concreet beleidsmaatregelen die worden voorgesteld zijn onder meer dat alle energieleveranciers in Nederland wettelijk een toenemend aandeel hernieuwbaar opgewekte elektriciteit in hun energiemix moeten hebben. Ook een stop op de nieuwbouw van conventionele centrales voor niet-hernieuwbare energie wordt voorgesteld.¹³¹

Bij de vorming van het kabinet-Rutte speelde dit voorstel echter geen rol en in de afgelopen twee jaar is er weinig vooruitgang geboekt in de ontwikkeling van een consistent overheidsbeleid ter stimulering van duurzame energie en energiebesparing. Toch is het beleid van Nederland is er officieel nog steeds op gericht om te voldoen aan de Europese doelstellingen: een 20% hogere energie-efficiëntie, 20% CO₂-reductie en een aandeel van 14% duurzame energie in de totale energieproductie. Om deze doelstellingen te halen zal Nederland in de periode 2010-2020 circa € 100 miljard in energiebesparing en duurzame energie moeten investeren, berekende ingenieursbureau Ecofys al in 2010 (zie Figuur 4). Het zwaartepunt van deze investeringen ligt in de periode 2015-2020, maar gemiddeld is circa € 10 miljard per jaar nodig. Deze investeringen slaan vooral neer in gebouwen (energiebesparende maatregelen), windturbines op zee en biomassa-installaties. Het jaarlijkse investeringsniveau ligt in Nederland momenteel op ongeveer € 2 miljard, er is dus een investerings- en financieringsgat van circa € 8 miljard per jaar.¹³²

Figuur 4 Benodigde energie-investeringen in Nederland tot 2020 (in € miljard)

Bron: Ecofys, “De Groene InvesteringsMaatschappij (GIM) – Financing a sustainable future”, Ecofys, 2010.

Om dit investerings- en financieringsgat te dichten zijn volgens de Nederlandse bank- en verzekeringsgroep ING “conventionele financieringsstructuren zoals (een combinatie van) subsidies, on-balance sheet financiering door nutsbedrijven, projectfinanciering door banken en venture capital onvoldoende”. Voor de korte termijn bepleit ING in september 2011: “Bieden van lange termijn commitment van overheid en private partijen. Zekerheid bieden rondom subsidiebeleid. Continuïteit en voorspelbaarheid zijn hierbij van belang.” Voor de middellange termijn (tot 2020) is volgens ING echter vooral een goede toegang tot de kapitaalmarkt nodig. “De focus moet gericht zijn op (1) het wegnemen van marktbelemmeringen, (2) efficiënte allocatie van kapitaal tegen zo laag mogelijke maatschappelijke kosten en (3) verbetering van het rendement-risicoprofiel van groene assets zodat investeerders op deze assets hetzelfde risicogewogen rendement behalen als op conventionele energiebronnen. (...) Zonder een integrale aanpak is het niet waarschijnlijk dat er tot 2020 € 100 miljard geïnvesteerd wordt en de doelstellingen gehaald worden. Als het rendement-risicoprofiel niet wordt verbeterd, bijvoorbeeld via (een combinatie van) subsidies, feed in tariffs, garanties en risicodeling, komt de energietransitie niet van de grond. Doortastendheid en haast zijn hierbij geboden.”¹³³

Tot een vergelijkbare conclusie kwamen de Raden voor de leefomgeving en infrastructuur (RLI) in oktober 2011 in een advies aan de regering over versnelling van de transitie naar een duurzame energiehuishouding in Nederland. De Raden bevelen daarin aan: “Stel een bindend en consistent doel vast voor een duurzame energiehuishouding in 2050, bij voorkeur in Europees verband maar anders nationaal. Voeg hieraan concrete, meetbare middellangetermijndoelen toe voor 2030 en 2040 in termen van CO₂-emissies, het aandeel hernieuwbare energie in de nationale energieproductie en het energieverbruik, energiebesparing en ruimtelijke inpassing.” Deze brede doelstelling wordt verder uitgewerkt in concretere doelstellingen noodzakelijke stappen om barrières te slechten.¹³⁴

In maart 2012 kwam minister Verhagen van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie in een brief aan de Tweede Kamer echter tot de conclusie dat het rapport van de RLI hem geen aanleiding bood om zijn beleid te herzien. “Het kabinet volgt een ambitie, die realistisch en economisch verantwoord is. Met maatregelen zoals SDE+, Topsector Energie en Green Deal is het kabinet goed op weg om de verduurzaming van de energiehuishouding, die de raden net als ik van belang vinden, te realiseren.”¹³⁵

Hoofdstuk 4 Conclusies

4.1 Verwachting van Nederlandse banken

Op basis van een studie van het International Energy Agency van de OECD becijferden we in paragraaf 3.2.2 dat wereldwijd minimaal 66% van de mondiale investeringen in elektriciteitsopwekking betrekking moet hebben op investeringen in elektriciteitsopwekking met duurzame bronnen. Dat is nodig om de mondiale temperatuurstijging te beperken tot ongeveer 2°C. Wat betekent dit voor de investeringen van Nederlandse banken?

De meeste van de door de Eerlijke Bankwijzer onderzochte bankgroepen zijn grotendeels of geheel op Nederland gericht, althans voor wat betreft project- en bedrijfsfinanciering. De mogelijkheden van deze banken om hun investeringen in duurzame energie op te voeren worden daarom mede bepaald door het investeringsklimaat voor duurzame energie in Nederland, wat - zoals in paragraaf 3.3 besproken - minder goed is dan in veel andere landen. Dat betekent dat er in Nederland relatief weinig duurzame energiebedrijven en -projecten zijn waar banken in kunnen investeren.

Nederlandse banken kunnen op drie manieren op dit slechte investeringsklimaat in Nederland reageren, om er voor te zorgen dat minimaal 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector bestaat uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking:

1. Banken kunnen zich nadrukkelijk roeren in het maatschappelijk debat over de omslag naar een duurzame energievoorziening, om beleidsveranderingen te stimuleren die het investeringsklimaat kunnen verbeteren. Er is immers haast geboden, terwijl in Nederland jaarlijks € 10 miljard in duurzame energie geïnvesteerd zou moeten worden, wordt er in werkelijkheid maar € 2 miljard per jaar geïnvesteerd.

Op aandringen van de Eerlijke Bankwijzer hebben de CEO's van tien Nederlandse banken in november 2009 een goede stap in deze richting gezet. De banken publiceerden toen een klimaatstatement waarin zij de Nederlandse overheid verzochten om reële en werkbare voorwaarden te scheppen om duurzame energie in Nederland krachtig te stimuleren. De banken spreken zich verder uit voor het invoeren van een langjarig, eenduidig (wettelijk) systeem dat alle marktspelers de middelen en het vertrouwen geeft om fors te investeren in duurzame energieprojecten.¹³⁶

Als uitvloeisel van deze oproep nam de Tweede Kamer in april 2011 een motie aan die de regering verzocht om alle hoofdrolspelers op korte termijn om tafel te brengen voor een langjarig energietransitieakkoord, zodat uiterlijk in 2050 een duurzame energievoorziening kan worden gerealiseerd.¹³⁷ Het is echter onduidelijk op welke manier de regering uitvoering aan deze motie heeft gegeven.

ING Bank heeft in september 2011 wel een duidelijk vervolg gegeven aan de klimaatstatement van de banken door een goed onderbouw rapport te publiceren over de stappen die door overheid, bedrijfsleven en de financiële sector gezet moeten worden om de Europese doelstellingen voor duurzame energie en energiebesparing in 2020 te halen.¹³⁸

2. Bankinvesteringen zijn niet volledig afhankelijk van overheidsbeleid. Door hun verantwoordelijkheid te nemen, door innovatieve financieringsconstructies te bedenken en door genoeg te nemen met lagere winstmarges, bleken sommige banken de afgelopen twee jaar in staat hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking te verhogen: Rabobank, Triodos Bank, NIBC en ASN Bank (zie Tabel 12). Hoewel in dit onderzoek niet is nagegaan welk deel van deze investeringen in Nederland plaats vond, kan aangenomen worden dat de stijging voor een belangrijk deel investeringen in elektriciteitsopwekking in Nederland betreft.

3. Daarnaast kunnen banken het duurzame aandeel van hun investeringen in de elektriciteitssector beïnvloeden door hun investeringen in niet-duurzame elektriciteit te verminderen. Buiten de elektriciteitssector zijn er genoeg zinvolle en winstgevende investeringsmogelijkheden, in energiebesparing, duurzaam transport, gezondheidszorg, woningbouw, landbouw, etc. Elke investering in niet-duurzame elektriciteitsopwekking zorgt voor de komende decennia voor extra CO₂-uitstoot en draagt dus sterk bij aan de wereldwijde verandering van het klimaat. Een gebrek aan mogelijkheden om in duurzame elektriciteit te investeren, mag nooit een argument zijn om te investeren in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.

Bovendien moet niet vergeten worden dat niet alle Nederlandse banken voor hun kredietverstrekking uitsluitend op Nederland georiënteerd zijn. Met name ING, Rabobank en ABN AMRO verstrekken internationaal leningen aan allerlei bedrijven. Triodos Bank en NIBC zijn in meerdere Europese landen actief.

Ook geldt de Nederlandse oriëntatie van de Nederlandse banken niet voor hun beleggingen. Veel banken beleggen een deel van hun middelen (zie Tabel 1). Daarbij gaat het soms alleen om staatsobligaties, maar vaak ook om aandelen en bedrijfsobligaties, uitgegeven door bedrijven in binnen- en buitenland.

Bij de genoemde internationale activiteiten (leningen en beleggingen) speelt het Nederlandse investeringsklimaat voor duurzame energie geen beperkende rol. Ook daarom mag van de Nederlandse banken verwacht worden dat minimaal 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector bestaan uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Dit kunnen zij bereiken door hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking te verhogen en hun investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking te verlagen.

4.2 Onderzoeksresultaten

Het is verheugend om te zien dat de meeste Nederlandse banken in de periode 2010-2011 de doelstelling dat minimaal 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector bestaan uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking hebben gehaald. Dit blijkt uit Tabel 12, dat een overzicht geeft van de resultaten van dit praktijkonderzoek. Per bank wordt de omvang van de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking vermeld voor de periode 2007-2009 en de periode 2010-2011, evenals het percentage van de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking ten opzichte van alle investeringen in de elektriciteitssector.

Tabel 12 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking Nederlandse banken

Bank	Duurzame investeringen (€ miljoen)		Percentage van alle investerings in electriciteit		Score
	2007-2009	2010-2011	2007-2009	2010-2011	
ABN AMRO	200,4	161,6	46%	47%	2
AEGON Bank	3,3	1,7	11%	83%	5
ASN Bank	81,0	192,6	100%	100%	5
Delta Lloyd Bank	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Friesland Bank	6,9	3,1	28%	100%	5
ING Bank	901,0	538,0	46%	72%	4
NIBC	141,0	225,4	79%	100%	5
Rabobank (incl. Robeco Direct)	1.030,0	1.233,0	84%	100%	5
SNS Bank (incl. Regio Bank)	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Triodos Bank	530,5	709,9	95%	100%	5
Van Lanschot Bankiers	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Totaal	2.894,1	3.065,3	64%	96%	
Per jaar	964,7	1.532,7			

n.a. = niet actief

Het overzicht in Tabel 12 maakt duidelijk dat drie van de elf onderzochte banken niet investeren in de elektriciteitssector: Delta Lloyd Bank, SNS Bank en Van Lanschot Bankiers. Deze banken scoren niet actief (n.a.) en zullen in dit hoofdstuk verder niet besproken worden.

De gezamenlijke investeringen van de andere acht banken in duurzame elektriciteitsopwekking zijn in de periode 2010-2011 toegenomen, zowel in absolute zin als naar percentage van hun totale investeringen in de elektriciteitssector. In de periode 2007-2009 investeerden de 8 banken samen € 2,9 miljard in duurzame elektriciteitsopwekking, wat in de periode 2010-2011 was gestegen tot € 3,1 miljard. Omdat de tweede periode bovendien een jaar korter was dan de eerste periode, zijn de gemiddelde investeringen per jaar sterk gestegen: van € 965 miljoen naar € 1.533 miljoen.

Ook het aandeel van de duurzame investeringen in de totale investeringen in de investeringen in de elektriciteitssector is sterk gestegen. Van de gezamenlijke investeringen van de acht banken in de elektriciteitssector ging in de periode 2007-2009 gemiddeld 64% naar duurzame elektriciteitsopwekking. In de periode 2010-2011 was dit percentage gestegen naar 96%, mede veroorzaakt door desinvesteringen van sommige banken uit niet-duurzame elektriciteitsbedrijven.

Niet alle banken investeerden in 2010-2011 meer in duurzame elektriciteitsopwekking dan in 2007-2009. Een duidelijke toename was te zien bij Rabobank, Triodos Bank, NIBC en ASN Bank. Rabobank is in absolute zin de grootste investeerder, goed voor 40% van het totaal. De nummer twee is Triodos Bank, die 23% van alle investeringen voor zijn rekening nam. Dat mag opmerkelijk genoemd worden, omdat Triodos Bank verreweg de kleinste is van de elf onderzochte banken.

Bij de andere vier banken (ABN AMRO, AEGON Bank, Friesland Bank en ING Bank) was sprake van een afname van hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Niettemin was ING Bank nog steeds goed voor 18% van de totale investeringen van de onderzochte banken in duurzame elektriciteitsopwekking en ABN AMRO voor 5%. Bij de andere twee banken waren de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking in 2010-2011 heel gering.

Hoewel bij vier van de acht banken de omvang van de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking in de periode 2010-2011 achteruitging ten opzichte van de periode 2007-2009, ging het aandeel duurzame investeringen toch bij alle banken vooruit (of bleef op 100%). Bij sommige banken wordt dit veroorzaakt door het feit dat hun investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking nog sterker afnamen.

ASN Bank, Friesland Bank, NIBC, Rabobank en Triodos Bank investeerden in 2010-2011 uitsluitend (voor 100%) in duurzame elektriciteitsopwekking. ING Bank heeft zijn duurzame percentage ook duidelijk verbeterd, van 46% naar 72%. AEGON Bank kwam uit op 83%. Achterblijver is ABN AMRO Bank, die van 46 naar 47% ging. De projectfinancieringen van ABN AMRO Bank hebben wel uitsluitend betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking, maar het duurzame percentage wordt omlaag gehaald omdat de bank ook grote algemene leningen aan grote, niet erg duurzame elektriciteitsbedrijven verstrekt.

Vijf banken - ASN Bank, Friesland Bank, NIBC, Rabobank en Triodos Bank - krijgen in dit praktijkonderzoek een score 5 omdat zij hun verantwoordelijkheid voor het tegengaan van klimaatverandering nemen door uitsluitend in duurzame elektriciteitsopwekking te investeren. Ook AEGON Bank krijgt een 5, omdat diens aandeel duurzame elektriciteit een zeer grote progressie heeft gemaakt ten opzichte van de vorige onderzoeksperiode.

De omvang van de investeringen van deze 6 banken in duurzame elektriciteitsopwekking verschilt echter wel sterk. AEGON Bank en Friesland Bank investeren nauwelijks in duurzame elektriciteitsopwekking, terwijl ASN Bank, NIBC, Rabobank en Triodos Bank niet alleen relatief veel in duurzame energie investeren maar ook beduidend meer dan in de eerste onderzoeksperiode.

ING Bank scoort een 4 omdat de bank een duidelijke verbetering van zijn duurzame aandeel van 46% naar 72% liet zien. Ondanks afnemende investeringen in duurzame elektriciteit, blijft ING Bank qua omvang de nummer 3 onder de Nederlandse banken op dit gebied.

ABN AMRO Bank scoort een 2 omdat de bank nog ver achter blijft bij de internationale norm dat minimaal 66% van de investeringen in de elektriciteitssector bestemd moet zijn voor duurzame elektriciteitsopwekking. De omvang van de investeringen van ABN AMRO in duurzame elektriciteitsopwekking blijft in absolute zin ook achter bij ASN Bank, ING Bank, NIBC, Rabobank en Triodos Bank.

4.3 Beperkingen van het onderzoek

Dit praktijkonderzoek laat duidelijk verbeteringen zien ten aanzien van de investeringen van de grootste Nederlandse banken in de elektriciteitssector: een groter deel gaat naar duurzame elektriciteitsopwekking. Daarbij moet echter wel aangetekend worden dat de reikwijdte van dit onderzoek bewust beperkt is gehouden, om de onderlinge vergelijkbaarheid van de banken te bevorderen en om de hoeveelheid gegevens die banken moesten aanleveren beperkt te houden. Dat betekent dat ten minste drie belangrijke thema's die relevant zijn voor de manier waarop Nederlandse bankgroepen omgaan met klimaatverandering in dit onderzoek buiten beschouwing zijn gebleven.

1. De investeringen van de banken in andere vormen van energieproductie en -winning zijn niet onderzocht. Sommige banken investeren veel in bijvoorbeeld de olie- en

- gassector en in steenkoolmijnen, maar deze investeringen zijn in dit onderzoek buiten beschouwing gebleven;
2. De investeringen van de banken in energiebesparing (bijvoorbeeld in de woningbouw), energiebesparende productietechnieken (bijvoorbeeld in de chemie of in de metaalsector) en in energiezuinige producten (bijvoorbeeld elektrische auto's) zijn in dit onderzoek ook buiten beschouwing gebleven;
  3. De investeringen van vermogensbeheerders, ook als ze behoren tot dezelfde bankgroepen en als dezelfde naam dragen als de onderzochte banken, zijn niet onderzocht. Vermogensbeheerders bieden beleggingsfondsen aan en beheren vermogens voor particulieren (private banking) en institutionele beleggers (mandaten). Vaak zijn dit zustermaatschappijen van de onderzochte banken en behoren ze tot dezelfde bankgroepen. Deze vermogensbeheerders investeren op Europees of mondiaal niveau in aandelen en obligaties van allerlei bedrijven in de elektriciteitssector, andere vormen van energieproductie en in energiebesparing.

4.4 Aanbevelingen

Op basis van de onderzoeksresultaten worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- Banken die minder dan 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector investeren in duurzame elektriciteitsopwekking (ABN AMRO) zouden zo snel mogelijk meer in duurzame elektriciteitsopwekking moeten investeren en minder in niet-duurzame elektriciteitsopwekking;
- De Nederlandse overheid zou zich moeten inspannen om consistente overheidssteun voor de duurzame energiemarkt te bieden, onder meer conform het recente advies van de Raden voor de leefomgeving en infrastructuur (RLI);
- Alle banken, inclusief degenen die nu niet actief zijn in de elektriciteitssector, zouden individueel en gezamenlijk moeten zoeken naar mogelijkheden om het grote financierings- en investeringsgat voor duurzame energie (€ 8 miljard per jaar) in Nederland te helpen dichten, door druk op de overheid uit te oefenen, door innovatieve financieringsconstructies te bedenken en door genoeg te nemen met lagere winstmarges;
- Om meer bij te dragen aan het tegengaan van klimaatverandering, zouden alle Nederlandse bankgroepen bovendien:
  - hun bankinvesteringen in energiebesparing, energiebesparende productietechnieken en energiezuinige producten moeten laten stijgen;
  - hun bankinvesteringen in olie&gas en steenkool zo snel mogelijk moeten afbouwen;
  - de vermogensbeheerders die tot hun bankgroep behoren meer moeten laten investeren in duurzame energie en energiebesparing, en minder in fossiele brandstoffen.

Bijlage 1 Bedrijven in de elektriciteitssector

Als bijlage bij deze methodologie is een lijst opgesteld van elektriciteitsproducenten en toeleveranciers die voldoen aan de definitie uit paragraaf 1.3.2. Van ieder bedrijf is het percentage duurzame elektriciteit en het elektriciteitspercentage aangegeven. In paragraaf 1.4.1 wordt uitgelegd hoe deze percentages zijn berekend.

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
Andritz Energy & Environment (AE&E Austria)	Oostenrijk	Toeleverancier	Afval	36	4
EVN	Oostenrijk	Producent	Water, wind	61	14
AGL Energy	Australië	Producent	Wind, water, waste, zon	100	21
Dyesol	Australië	Toeleverancier	Zon	100	100
EnviroMission	Australië	Toeleverancier	Zon	100	100
Infigen Energy	Australië	Producent	Wind	100	100
Solco	Australië	Toeleverancier	Zon	100	100
Viridis Clean Energy Group	Australië	Producent	Wind	100	100
Electrabel	België	Producent	Water, wind, afval	100	4
Hansen Transmissions	België	Toeleverancier	Wind	100	100
Energoni	Bulgarije	Producent	Wind, zon	100	100
China Solar Energy Holdings	Hong Kong	Toeleverancier	Zon	100	100
China Windpower Group	China	Toeleverancier	Wind	100	100
China Singyes Solar Technologies	China	Toeleverancier	Zon	100	100
China Singyes Solar Technologies	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Centrais Eléctricas Brasileiras (Eletrobras)	Brazilië	Producent	Wind, water	100	1
AAER	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
Boralex	Canada	Producent	Wind, elektriciteit uit hout, Waterkracht	100	94
Canadian Hydro Developers	Canada	Toeleverancier	Wind, Waterkracht, elektriciteit uit hout	100	100

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
Canadian Solar	Canada	Toeleverancier	Zon	100	100
Carmanah Technologies	Canada	Toeleverancier	Zon	100	100
Catch the Wind	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
China Wind Power International	China	Toeleverancier	Wind	100	100
EarthFirst Canada	Canada	Producent	Wind	100	100
Finavera Renewables	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
Innergex Renewable Energy	Canada	Producent	Wind, waterkracht	100	100
LGC Skyrota Wind Energy	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
Maxim Power	Canada	Producent	Wind	89	2
NaiKun Wind Energy Group	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
Nevada Geothermal Power	Canada	Toeleverancier	Elektriciteit uit aardwarmte	100	100
Polaris Geothermal	Canada	Toeleverancier	Elektriciteit uit aardwarmte	100	100
RAM Power	Canada	Toeleverancier	Elektriciteit uit aardwarmte	100	100
Run of River Power (ROR Power)	Canada	Toeleverancier	Waterkracht	100	100
Shear Wind	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
Transalta	Canada	Producent	Wind, waterkracht, elektriciteit uit hout	100	17
Viosolar	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Western Geopower	Canada	Toeleverancier	Elektriciteit uit aardwarmte	100	100
Western Wind Energy	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
ABB	Zwitserland	Toeleverancier	Zon, afval, Waterkracht	37	4
REPower (vroeger Rætia Energie)	Zwitserland	Producent	Waterkracht, wind	100	5
Foster Wheeler	Zwitserland	Toeleverancier	Zon	37	4

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
Genysis Wind	Zwitserland	Toeleverancier	Wind	100	100
Alpiq Holding	Zwitserland	Producent	Water	100	3
Energiedienst Holding	Zwitserland	Toeleverancier	Waterkracht	100	70
3S Swiss Solar Systems	Zwitserland	Toeleverancier	Zon	100	100
ESAG Energy Solar	Zwitserland	Toeleverancier	Zon	100	100
Endesa Chile	Chili	Producent	Wind, waterkracht	100	1
Energis	Chili	Producent	Wind, waterkracht	100	0
SDIC Huajing Power	China	Producent	Wind, zon	90	1
GD Power Development	China	Producent	Wind, zon	100	25
China Shenhua Energy	China	Producent	Wind	100	0
Datang International Power Generation	China	Producent	Wind	100	1
Huadian Power	China	Producent	Wind, biomassa, zon	100	2
Huaneng Power International	China	Producent	Wind	100	0
Xinjiang Goldwind	China	Toeleverancier	Wind	100	100
Topray Solar	China	Toeleverancier	Zon	100	100
China Longyuan Power Group	China	Producent	Wind	100	71
Risen Energy	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Huaneng Renewables	China	Producent	Wind	100	100
Sinovel Wind Group	China	Toeleverancier	Wind	100	100
CEZ	Tsjechië	Producent	Water	100	16
SolarWorld	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Centrosolar Group	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Energie Baden-Wuerttemberg (ENBW)	Duitsland	Producent	Water, wind, zon	78	16
Colexon Energy	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
(vroeger Reinecke + Pohl Sun Energy)					
United Mobility Technology (UMT)	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Q-Cells	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Sonne + Wind Beteiligungen	Duitsland	Toeleverancier	Zon, Wind	100	100
MAN Gruppe	Duitsland	Toeleverancier		7	0
Conergy	Duitsland	Toeleverancier	Zon, wind	100	100
REpower Systems	Duitsland	Toeleverancier	Wind	100	100
Solarparc	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Solar-Fabrik	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Bosch Solar Energy	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
SAG Solarstrom	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
RWE	Duitsland	Producent	Wind, water, zon, biomass	74	4
Solar Millennium	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Siemens	Duitsland	Toeleverancier	Wind	20	3
Sunways	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
E.On	Duitsland	Producent	Water, wind	59	8
Solarvalue	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Payom Solar	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Phoenix Solar	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Nordex	Duitsland	Toeleverancier	Wind	100	100
SMA Solar Technology	Duitsland	Toeleverancier	Zon, Wind	100	100
MVV Energie	Duitsland	Producent	Biomassa, wind, zon, waterkracht	100	14
Tauris Solar	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
PNE Wind (vroeger Plambeck Neue Energien)	Duitsland	Toeleverancier	Wind	100	100
Aleo Solar	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Centrotherm Photovoltaics	Duitsland	Toeleverancier	Zon	97	97
Solarhybrid	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
Solar2	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Schott	Duitsland	Toeleverancier	Zon	30	30
Solon	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Solar8 Energy	Duitsland	Toeleverancier	Zon	100	100
Conergy	Duitsland	Toeleverancier	Zon, wind	100	100
Vestas Wind Systems	Denemarken	Toeleverancier	Wind	100	100
EuroTrust Renewable Power	Denemarken	Toeleverancier	Wind	100	100
Renewagy	Denemarken	Toeleverancier	Zon	100	100
Green Wind Energy	Denemarken	Toeleverancier	Wind	100	100
Abengoa	Spanje	Toeleverancier	Zon	5	5
Acciona	Spanje	Producent	Zon, Wind	52	46
EDP Renovaveis	Portugal	Producent	Wind, zon	100	100
Endesa	Spanje	Producent	Water, wind	98	0
Gamesa	Spanje	Producent	Wind	100	100
Iberdrola	Spanje	Producent	Wind	96	49
Iberdrola Renovables	Spanje	Producent	Wind, zon, elektriciteit uit hout, Waterkracht	100	100
Solaria Energia y Medio Ambiente	Spanje	Toeleverancier	Zon	100	100
ACS	Spanje	Producent	Wind, zon	25	10
Fortum	Finland	Producent	Water	100	3
Schneider Electric	Frankrijk	Toeleverancier	Water, zon, wind	53	2
Theolia	Frankrijk	Toeleverancier	Wind	100	100
Areva	Frankrijk	Toeleverancier	Wind, biomassa, zon	100	2
GDF Suez	Frankrijk	Producent	Biomassa, wind	50	6
Alstom	Frankrijk	Toeleverancier	Water	54	10
EDF	Frankrijk	Producent	Water, zon, aardwarmte	100	3
Voltaia	Frankrijk	Producent	Wind, Waterkracht, zon	100	57
EDF Energies Nouvelles	Frankrijk	Producent	Wind, Waterkracht, zon	100	100

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
Strategico Solar (Eneovia)	Frankrijk	Toeleverancier	Zon	100	100
Areva	Frankrijk	Toeleverancier	Wind, biomassa, zon	100	2
International Power	Groot-Brittannië	Producent		100	0
Scottish & Southern Energy (SSE)	Groot-Brittannië	Producent	Water	100	22
Rolls-Royce	Groot-Brittannië	Toeleverancier		9	0
Good Energy Group	Groot-Brittannië	Toeleverancier	Wind, zon	100	100
Centrica	Groot-Brittannië	Producent	Wind	73	3
Renewable Energy Holdings (REH)	Groot-Brittannië	Toeleverancier	Wind	100	100
Renewable Energy Generation (REG)	Groot-Brittannië	Toeleverancier	Wind	100	100
Clipper Windpower	Groot-Brittannië	Toeleverancier	Wind	100	100
Low Carbon Accelerator Fund	Groot-Brittannië	Producent	Wind, zon	48	48
Drax Group	Groot-Brittannië	Producent	Biomassa	100	13
Novera Energy	Groot-Brittannië	Producent	Wind, Waterkracht	100	100
PV Crystalox Solar	Groot-Brittannië	Toeleverancier	Zon	100	100
Public Power Corporation	Griekenland	Producent	Water, wind	89	1
Yangden Solar Holding	Hong Kong	Toeleverancier	Zon	100	100
CLP Holdings	Hong Kong	Producent	Wind, zon, biomassa	100	9
China Resources Power Holding	China	Producent	Wind	100	3
Kedco	Ierland	Toeleverancier	Elektriciteit uit hout en afval, zon	100	100
Suzlon Energy	India	Toeleverancier	Wind	100	100
Indowind Energy	India	Toeleverancier	Wind	95	95
NTPC	India	Producent		100	0
Saras	Italië	Producent	Wind	37	5

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
A2A	Italië	Producent	Water	100	100
Hera Group	Italië	Producent	Biomassa	36	25
Enel	Italië	Producent	Water, wind	98	26
Edison	Italië	Producent	Water, wind	71	3
Falck Renewables (vroeger Actelios)	Italië	Toeleverancier	Elektriciteit uit afval, zon	100	100
Enel Green Power	Italië	Producent	Wind, water, aardwarmte, zon	100	100
Kansai Electric Power	Japan	Producent		100	0
Kyushu Electric Power	Japan	Producent	Aardwarmte, wind, zon	100	1
Kyocera	Japan	Toeleverancier	Zon	10	10
Sanyo	Japan	Toeleverancier	Zon	10	10
Sharp	Japan	Toeleverancier	Zon	23	23
Chubu Electric Power	Japan	Producent	Wind, zon	92	0
Electric Power Development (J-Power)	Japan	Producent	Wind, aardwarmte	94	2
Tokyo Electric Power (TEPCO)	Japan	Producent	wind, zon, aardwarmte	100	1
Tohoku Electric Power	Japan	Producent	Aardwarmte	86	1
Japan Wind Development	Japan	Toeleverancier	Wind	100	100
Hitachi	Japan	Toeleverancier	Zon	10	1
Panasonic	Japan	Toeleverancier	Zon	4	4
Mitsubishi Heavy Industries	Japan	Toeleverancier	Wind, zon	29	3
Doosan Babcock	Groot-Brittannië	Toeleverancier	Afval	30	5
Korea Electric Power (KEPCO)	Zuid-Korea	Producent	Wind, zon	100	2
Solargiga Energy Holdings	Hong Kong	Toeleverancier	Zon	100	100
CNPV Solar Power	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Renewable Energy (REC)	Noorwegen	Toeleverancier	Zon	100	100

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
NZ Windfarms	Nieuw-Zeeland	Producent	Wind	100	100
TrustPower	Nieuw-Zeeland	Producent	Waterkracht, wind	100	69
Windflow Technology	Nieuw-Zeeland	Toeleverancier	Wind	100	100
Polska Grupa Energetyczna (PGE)	Polen	Producent	Wind, waterkracht	98	0
Energias de Portugal (EDP)	Portugal	Producent	Waterkracht, elektriciteit uit afval	93	50
RusHydro	Rusland	Producent	Waterkracht, aardwarmte	100	0
Inter RAO UES	Rusland	Producent	Wind	100	0
Saudi Electricity	Saoedi-Arabië	Producent		100	0
Enea Capital	Polen	Producent	Water, wind	100	2
E-Ton Solar Technologies	Taiwan	Toeleverancier	Zon	100	100
Gintech Energy	Taiwan	Toeleverancier	Zon	100	100
Solartech Energy	Taiwan	Toeleverancier	Zon	100	100
Tynsolar	Taiwan	Toeleverancier	Zon	100	100
Neo Solar Power	Taiwan	Toeleverancier	Zon	100	100
Delsolar	Taiwan	Toeleverancier	Zon	100	100
Motech Industries	Taiwan	Toeleverancier	Zon	100	100
AES	Verenigde Staten	Producent	Wind, zon	85	5
Westinghouse Solar (vroeger Akeena Solar)	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Ameren	Verenigde Staten	Producent		100	0
American Electric Power	Verenigde Staten	Producent	Water	100	0
American Superconductor (AMSC)	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	76
Americas Wind Energy (AWE)	Canada	Producent	Wind	100	100
Apollo Solar Energy	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Applied Solar (vroeger Open Energyoration)	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
Ascent Solar Technologies	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Atlantic Wind and Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon, Wind	100	100
Biosolar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Broadwind Energy	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	30	30
Navajo Wind	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	100
Calpine	Verenigde Staten	Producent	Aardwarmte	100	3
Caterpillar	Verenigde Staten	Toeleverancier		10	0
China Nuvo Solar Energy	China	Toeleverancier	Zon	100	100
China Sunergy	China	Toeleverancier	Zon	100	100
China Sunergy	China	Toeleverancier	Zon	100	100
China Solar and Clean Energy Solutions	China	Toeleverancier	Zon	100	100
China Wind Energy	China	Toeleverancier	Wind	100	100
Cleantech Solutions International (voorheen China Wind Systems)	China	Toeleverancier	Wind	51	51
Clear Skies Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Crownbutte Wind Power	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	100
DayStar Technologies	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Dominion Resources	Verenigde Staten	Producent	Water, wind, afval	73	2
Dresser Rand	Verenigde Staten	Toeleverancier	Getijde	100	1
Duke Energy	Verenigde Staten	Producent	Water, wind	100	3
Edison International	Verenigde Staten	Producent	Water, wind	100	16
Electron Solar Energy	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Energy Conversion Devices	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	99	99
Entech Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
EPOD Solar	Australië	Toeleverancier	Zon	100	100
Evergreen Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Evolution Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Exelon	Verenigde Staten	Producent	Wind, zon	100	4
NextEra (vroeger Florida Power & Light)	Verenigde Staten	Producent	Wind, Waterkracht en zon	100	21
First Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
FirstEnergy	Verenigde Staten	Producent	Wind	100	2
Fluor	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon, wind, aardwarmte	3	0
GT Advanced Technologies	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	90	90
GT Advanced Technologies (vroeger GT Solar)	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	90	90
GWS Technologies	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon, wind	100	100
General Electric (GE)	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	4	1
GenOn Energy (vroeger RRI Energy)	Verenigde Staten	Producent		100	0
GiraSolar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Global Wind	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	100
Hanwha SolarOne	Zuid-Korea	Toeleverancier	Zon	100	100
Helix Wind	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	100
ICP Solar Technologies	Canada	Toeleverancier	Zon	100	100
JA Solar Holdings	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Jinko Solar Holding	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Juhl Wind	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	100
LDK Solar	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Market Vectors Solar Energy	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Mass Megawatts Wind Power	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	100
NRG Energy	Verenigde Staten	Producent	Wind, zon	100	2

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
National Clean Fuels (vroeger National Wind Solutions)	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	100
NextEra (vroeger Florida Power & Light)	Verenigde Staten	Producent	Wind, Waterkracht en zon	100	21
Ormat Technologies	Verenigde Staten	Toeleverancier	Aardwarmte	93	93
PG&E	Verenigde Staten	Producent		100	0
Photovoltaic Solar Cells	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Premier Power Renewable Energy	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Progress Energy	Verenigde Staten	Producent		100	0
P2 Solar	Canada	Toeleverancier	Zon	100	100
Public Service Enterprise	Verenigde Staten	Producent		100	0
GenOn Energy (vroeger RRI Energy)	Verenigde Staten	Producent		100	0
Real Goods Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
ReneSola	China	Toeleverancier	Zon	100	100
SES Solar	Canada	Toeleverancier	Zon	100	100
Second Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Sky Harvest Windpower (vroeger Keewatin Windpower)	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
Solar Thin Films	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Solar Night Industries	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Solar 18	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Solar Enertech	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Hanwha SolarOne (vroeger Solarfun Power Holdings)	Zuid-Korea	Toeleverancier	Zon	100	100
Solargy Systems	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
Solargen Energy	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Solar Energy Initiatives (SNRY)	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Solar Power	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Southern Company	Verenigde Staten	Producent	Water	99	0
SunPower	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
SunPower	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Sunrise Solar	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
SunTech Power Holdings	China	Toeleverancier	Zon	100	100
SunTech Power Holdings	China	Toeleverancier	Zon	100	100
TGI Solar Power Group	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Trendsetter Solar Products	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Trina Solar	China	Toeleverancier	Zon	100	100
United Technologies	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	1	1
Universal Solar Technology	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Welwind Energy International	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
Wind Energy America	Verenigde Staten	Toeleverancier	Wind	100	100
Wind Works Power	Canada	Toeleverancier	Wind	100	100
XsunX	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Xcel Energy	Verenigde Staten	Producent	Wind, zon, waterkracht	100	4
Yingli Green Energy Holding	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Solar Integrated Technologies	Verenigde Staten	Toeleverancier	Zon	100	100
Jetion Solar	China	Toeleverancier	Zon	100	100
ReneSola	China	Toeleverancier	Zon	100	100
Dong Energy	Denemarken	Producent	Wind	81	13
Eneco	Nederland	Producent	Wind, zon, biomassa	97	43

Bedrijf	Land	Soort bedrijf	Soort duurzame elektriciteit	Aandeel van balanstotaal bestemd voor	
				Duurzame elektriciteit (%)	Alle elektriciteit (%)
Essent	Nederland	Producent	Wind, biomassa, water	74	8
Nuon	Nederland	Producent	Wind	100	8
Econcern	Nederland	Producent, overig	Wind, zon, biomassa	100	100
Vattenfall	Zweden	Producent	Wind, water, biomassa	100	34
Statkraft AS	Noorwegen	Producent	Wind, water	100	83
Union Fenosa	Spanje	Producent	Wind	58	3
National Grid	Groot-Brittannië	Producent	Zon	31	0

Bronnen: Bloomberg Database; Jaarverslagen en websites bedrijven; Hering, G., "Year of the tiger - Cell production 2010 survey", Photon International, maart 2011; De Biasi, V., "Gas Turbine maintenance preview: Global markets 2009-2018", Gas Turbine World Volume 39 No. 6, november - december 2009; Jäger-Waldau, A. en R. Lacal Arantegui, "2011 Snapshot on European Wind Energy", European Commission Joint Research Centre, mei 2011; The Wind Power, "Wind Farm Operators", Website The Wind Power (www.thewindpower.net/actors_operators_en.php), Bezocht in januari 2012; Bernstein Research, "U.S. Utilities: Coal-Fired Generation Is Squeezed in the Vice of EPA Regulation; Who Wins and Who Loses?", Bernstein Research, October 2010; PEPCJ, "Electricity Review Japan 2011", The Federation of Electric Power Companies of Japan, januari 2011.

Bijlage 2 Scoretabel

Verhouding 2010-2011	Verhouding 2007-2009	Toename	Score
0%	0%	0%	1
0%	10%	-10%	1
0%	20%	-20%	1
0%	30%	-30%	1
0%	40%	-40%	1
0%	50%	-50%	1
0%	60%	-60%	1
0%	70%	-70%	1
0%	80%	-80%	1
0%	90%	-90%	1
0%	100%	-100%	1
10%	0%	10%	1
10%	10%	0%	1
10%	20%	-10%	1
10%	30%	-20%	1
10%	40%	-30%	1
10%	50%	-40%	1
10%	60%	-50%	1
10%	70%	-60%	1
10%	80%	-70%	1
10%	90%	-80%	1
10%	100%	-90%	1
20%	0%	20%	2
20%	10%	10%	1
20%	20%	0%	1
20%	30%	-10%	1
20%	40%	-20%	1
20%	50%	-30%	1
20%	60%	-40%	1
20%	70%	-50%	1
20%	80%	-60%	1
20%	90%	-70%	1
20%	100%	-80%	1
30%	0%	30%	2
30%	10%	20%	2
30%	20%	10%	2

Verhouding 2010-2011	Verhouding 2007-2009	Toename	Score
30%	30%	0%	2
30%	40%	-10%	1
30%	50%	-20%	1
30%	60%	-30%	1
30%	70%	-40%	1
30%	80%	-50%	1
30%	90%	-60%	1
30%	100%	-70%	1
40%	0%	40%	3
40%	10%	30%	2
40%	20%	20%	2
40%	30%	10%	2
40%	40%	0%	2
40%	50%	-10%	2
40%	60%	-20%	1
40%	70%	-30%	1
40%	80%	-40%	1
40%	90%	-50%	1
40%	100%	-60%	1
50%	0%	50%	3
50%	10%	40%	3
50%	20%	30%	3
50%	30%	20%	3
50%	40%	10%	2
50%	50%	0%	2
50%	60%	-10%	2
50%	70%	-20%	2
50%	80%	-30%	2
50%	90%	-40%	1
50%	100%	-50%	1
60%	0%	60%	4
60%	10%	50%	4
60%	20%	40%	4
60%	30%	30%	4
60%	40%	20%	3
60%	50%	10%	3
60%	60%	0%	3
60%	70%	-10%	2

Verhouding 2010-2011	Verhouding 2007-2009	Toename	Score
60%	80%	-20%	2
60%	90%	-30%	2
60%	100%	-40%	2
70%	0%	70%	5
70%	10%	60%	5
70%	20%	50%	5
70%	30%	40%	5
70%	40%	30%	4
70%	50%	20%	4
70%	60%	10%	4
70%	70%	0%	3
70%	80%	-10%	3
70%	90%	-20%	2
70%	100%	-30%	2
80%	0%	80%	5
80%	10%	70%	5
80%	20%	60%	5
80%	30%	50%	5
80%	40%	40%	5
80%	50%	30%	5
80%	60%	20%	5
80%	70%	10%	4
80%	80%	0%	4
80%	90%	-10%	3
80%	100%	-20%	3
90%	0%	90%	5
90%	10%	80%	5
90%	20%	70%	5
90%	30%	60%	5
90%	40%	50%	5
90%	50%	40%	5
90%	60%	30%	5
90%	70%	20%	5
90%	80%	10%	5
90%	90%	0%	5
90%	100%	-10%	4
100%	0%	100%	5
100%	10%	90%	5

Verhouding 2010-2011	Verhouding 2007-2009	Toename	Score
100%	20%	80%	5
100%	30%	70%	5
100%	40%	60%	5
100%	50%	50%	5
100%	60%	40%	5
100%	70%	30%	5
100%	80%	20%	5
100%	90%	10%	5
100%	100%	0%	5

Bijlage 3 Literatuurverwijzingen

- 1 Centraal Bureau voor de Statistiek, "Standaard Bedrijfsindeling 2008 – Structuur", *Centraal Bureau voor de Statistiek*, Juli 2008.
- 2 Agentschap NL, "Groen beleggen en financieren", *Website Agentschap NL*, Bezocht in maart 2011.
- 3 Agentschap NL, "Stand van zaken rond Regeling groenprojecten", *Agentschap NL*, 13 januari 2011.
- 4 In de Eerlijke Bankwijzer worden twaalf banken beoordeeld, maar omdat het in dit onderzoek gaat om de activiteiten van het hele concern op het gebied van duurzame energie, worden Rabobank en Robeco Bank gezamenlijk behandeld. Dat geldt ook voor SNS Bank en SNS Regio Bank. ASN Bank wordt, hoewel het een onderdeel is van SNS Reaal, wel apart behandeld omdat deze bank een eigen beleid voert.
- 5 Ministerie van Financiën, "Persbericht: The State of the Netherlands fully acquires Fortis Bank Nederland, Fortis Insurance Netherlands, Fortis Corporate Insurance and the Fortis share in ABN AMRO Holding", *Ministerie van Financiën*, 3 oktober 2008; Fortis, "Persbericht: Fortis verklaring over transactie met de Nederlandse overheid", *Fortis*, 3 oktober 2008; Fortis, "Persbericht: Informatie over de nieuwe structuur van Fortis SA/NV en Fortis N.V.", *Fortis*, 14 oktober 2008.
- 6 ABN AMRO Bank, "Persbericht: Integratie particuliere klant ABN AMRO en Fortis Bank Nederland in zicht", *ABN AMRO Bank*, 9 maart 2010; ABN AMRO Bank, "Persbericht: Juridische fusie ABN AMRO Bank en Fortis Bank Nederland een feit", *ABN AMRO Bank*, 30 juni 2010.
- 7 ABN AMRO Group, "Annual Report 2011", *ABN AMRO Group*, maart 2012, p. 4, 133, 139.
- 8 ABN AMRO Group, "Annual Report 2011", *ABN AMRO Group*, maart 2012, p. 151, 186.
- 9 ABN AMRO Group, "Annual Report 2011", *ABN AMRO Group*, maart 2012, p. 151, 207.
- 10 ABN AMRO Group, "Annual Report 2011", *ABN AMRO Group*, maart 2012, p. 57.
- 11 Neuflyze OBC Investissements, "L'Essentiel", juni 2011, p. 4.
- 12 Gegevens aangeleverd door D. MacLean, *ABN AMRO*, 21 maart 2012.
- 13 Gegevens aangeleverd door D. MacLean, *ABN AMRO*, 21 maart 2012.
- 14 Gegevens aangeleverd door D. MacLean, *ABN AMRO*, 21 maart 2012.
- 15 Gegevens aangeleverd door D. MacLean, *ABN AMRO*, 21 maart 2012.
- 16 Gegevens aangeleverd door D. MacLean, *ABN AMRO*, 21 maart 2012.
- 17 Gegevens aangeleverd door D. MacLean, *ABN AMRO*, 21 maart 2012.
- 18 Reactie van D. MacLean, *ABN AMRO*, 27 maart 2012.
- 19 AEGON Bank, "Over AEGON Bank", *Website AEGON Bank*, bezocht in april 2012.
- 20 AEGON, "Annual Report 2011", *AEGON*, Maart 2012, p. 7, 134, 231, 354.
- 21 AEGON Bank, "Jaarverslag 2010", *AEGON Bank*, Juni 2011, p. 17, 69.
- 22 AEGON Bank, "Jaarverslag 2010", *AEGON Bank*, Juni 2011, p. 17, 58, 61.
- 23 Gegevens aangeleverd door R. Wildeboer Schut, *AEGON Bank*, 22 februari 2012.
- 24 Gegevens aangeleverd door R. Wildeboer Schut, *AEGON Bank*, 22 februari 2012.
- 25 Gegevens aangeleverd door R. Wildeboer Schut, *AEGON Bank*, 22 februari 2012.
- 26 Gegevens aangeleverd door R. Wildeboer Schut, *AEGON Bank*, 22 februari 2012.
- 27 ASN Bank, "Jaarverslag 2011", *ASN Bank*, maart 2012, p. 6, 54.
- 28 ASN Bank, "Jaarverslag 2011", *ASN Bank*, maart 2012, p. 58.
- 29 ASN Bank, "Jaarverslag 2011", *ASN Bank*, maart 2012, p. 58, 62.
- 30 ASN Bank, "Jaarverslag 2011", *ASN Bank*, maart 2012, p. 6.
- 31 Gegevens aangeleverd door Jeroen Loots, *ASN Bank*, 23 februari 2012.
- 32 Gegevens aangeleverd door Jeroen Loots, *ASN Bank*, 23 februari 2012.
- 33 Gegevens aangeleverd door Jeroen Loots, *ASN Bank*, 23 februari 2012.

- 34 Gegevens aangeleverd door Jeroen Loots, *ASN Bank*, 23 februari 2012.
- 35 Schriftelijke reactie van Jeroen Loots, *ASN Bank*, 26 maart 2012.
- 36 Delta Lloyd Groep, "De Onderneming", *Website Delta Lloyd Groep*, bezocht in april 2012.
- 37 Aviva, "Home", *Website Aviva*, bezocht in april 2012.
- 38 Delta Lloyd Groep, "Jaarverslag 2009", *Delta Lloyd Groep*, April 2010.
- 39 Delta Lloyd Groep, "Jaarverslag 2011", *Delta Lloyd Groep*, April 2012, p. 32.
- 40 Delta Lloyd Groep, "Jaarverslag 2011", *Delta Lloyd Groep*, April 2012, p. 154, 245.
- 41 Delta Lloyd Groep, "Jaarverslag 2011", *Delta Lloyd Groep*, April 2012, p. 344.
- 42 Delta Lloyd Bankengroep, "Jaarverslag 2010", *Delta Lloyd Bankengroep*, Mei 2011, p.24.
- 43 Delta Lloyd Bankengroep, "Jaarverslag 2010", *Delta Lloyd Bankengroep*, Mei 2011.
- 44 Schriftelijke reactie H. Berkhout, Delta Lloyd Bank, 23 februari 2012.
- 45 Friesland Bank, "Historie", *Website Friesland Bank*, bezocht in april 2012.
- 46 Friesland Bank, "Persbericht: Friesland Bank kiest voor samengaan met Rabobank", *Friesland Bank*, 2 april 2012.
- 47 Friesland Bank, "Jaarrekening 2011", *Friesland Bank*, April 2012, p. 3, 45.
- 48 Friesland Bank, "Jaarrekening 2011", *Friesland Bank*, April 2012, p. 3, 22.
- 49 Optimix, "Optimix Vermogensbeheer", *Website Optimix*, bezocht in april 2012.
- 50 Gegevens aangeleverd door M. Hollander, Friesland Bank, 23 februari 2012.
- 51 Gegevens aangeleverd door M. Hollander, Friesland Bank, 23 februari 2012.
- 52 Gegevens aangeleverd door M. Hollander, Friesland Bank, 23 februari 2012.
- 53 Gegevens aangeleverd door M. Hollander, Friesland Bank, 23 februari 2012.
- 54 Gegevens aangeleverd door M. Hollander, Friesland Bank, 23 februari 2012.
- 55 Reactie ontvangen van M. Hollander, Friesland Bank, 27 maart 2012.
- 56 ING Nederland, "ING Groep", *Website ING Nederland*, bezocht in april 2012.
- 57 ING Groep, "Jaarverslag 2011", *ING Groep*, April 2012, p. 9.
- 58 ING Groep, "Jaarverslag 2011", *ING Groep*, April 2012, p. 55.
- 59 ING Groep, "Persbericht: ING restructuring plan approved by European Commission", *ING Groep*, 18 november 2009.
- 60 ING Groep, "Jaarverslag 2011", *ING Groep*, April 2012, p. 17.
- 61 ING Bank, "Annual Report 2011", *ING Bank*, Maart 2011, p. 16, 44, 52.
- 62 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, *ING Bank*, 14 april 2010.
- 63 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, *ING Bank*, 12 maart 2012.
- 64 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, *ING Bank*, 12 maart 2012.
- 65 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, *ING Bank*, 12 maart 2012.
- 66 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, *ING Bank*, 12 maart 2012.
- 67 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, *ING Bank*, 12 maart 2012.
- 68 NIBC, "Over NIBC", *Website NIBC*, bezocht in april 2012.
- 69 NIBC Bank, "Annual Report 2011", *NIBC Bank*, April 2012, p. 46-47, 203.
- 70 NIBC Bank, "Annual Report 2011", *NIBC Bank*, April 2012, p. 46.
- 71 NIBC Holding, "Annual Report 2011", *NIBC Holding*, april 2012, p. 136.
- 72 Gegevens aangeleverd door W. van Beest, *NIBC*, 27 februari 2012.
- 73 Gegevens aangeleverd door W. van Beest, *NIBC*, 27 februari 2012.

- 74 Gegevens aangeleverd door W. van Beest, *NIBC*, 27 februari 2012.
- 75 Gegevens aangeleverd door W. van Beest, *NIBC*, 27 februari 2012.
- 76 Gegevens aangeleverd door W. van Beest, *NIBC*, 27 februari 2012.
- 77 Reactie door L. Fortanier, *NIBC*, 27 maart 2012.
- 78 Rabobank Groep, "Wie we zijn", *Website Rabobank Groep*, bezocht in april 2012.
- 79 Rabobank Groep, "Jaarbericht 2011", *Rabobank Groep*, Maart 2011, p. 4.
- 80 Rabobank Groep, "Jaarbericht 2011", *Rabobank Groep*, Maart 2011, p. 6, 31.
- 81 Rabobank Groep, "Geconsolideerde Jaarrekening 2011", *Rabobank Groep*, April 2012, p. 4.
- 82 Rabobank Groep, "Jaarbericht 2011", *Rabobank Groep*, Maart 2011, p. 6.
- 83 Gegevens aangeleverd door P. Noorman, *Rabobank Groep*, 13 april 2010.
- 84 Gegevens aangeleverd door P. Noorman, *Rabobank Groep*, 21 maart 2012.
- 85 Gegevens aangeleverd door O. Brugman, *Rabobank Groep*, 21 maart 2012.
- 86 Gegevens aangeleverd door O. Brugman, *Rabobank Groep*, 21 maart 2012.
- 87 Gegevens aangeleverd door P. Noorman, *Rabobank Groep*, 13 april 2010.
- 88 Gegevens aangeleverd door O. Brugman, *Rabobank Groep*, 21 maart 2012.
- 89 SNS Reaal, "Jaarverslag 2011", *SNS Reaal*, maart 2012, p. 194.
- 90 SNS Reaal, "Jaarverslag 2011", *SNS Reaal*, maart 2012, p. 362.
- 91 SNS Reaal, "Jaarverslag 2011", *SNS Reaal*, maart 2012, p. 92, 145.
- 92 SNS Bank, "Annual Report 2011", *SNS Bank*, maart 2012, p. 66.
- 93 SNS Bank, "Annual Report 2011", *SNS Bank*, maart 2012, p. 66; ASN Bank, "Jaarverslag 2011", *ASN Bank*, maart 2012, p. 58. Balanstotaal SNS Bank (€ 81,3 miljard) - balanstotaal ASN Bank (€ 9,9 miljard) = € 71,4 miljard. Toevertrouwde middelen SNS Bank (€ 40,6 miljard) - toevertrouwde middelen ASN Bank (€ 9,0 miljard) = € 31,6 miljard.
- 94 SNS Bank, "Annual Report 2011", *SNS Bank*, maart 2012, p. 66, 153.
- 95 Schriftelijke reactie A. van Dooren, *SNS Bank*, 24 februari 2012.
- 96 Triodos Bank, "Jaarverslag 2011", *Triodos Bank*, April 2012, p. 4, 5, 7.
- 97 Triodos Bank, "Jaarverslag 2011", *Triodos Bank*, April 2012, p. 40.
- 98 Triodos Bank, "Jaarverslag 2011", *Triodos Bank*, April 2012, p. 40, 54, 80.
- 99 Triodos Bank, "Jaarverslag 2011", *Triodos Bank*, April 2012, p. 4.
- 100 Gegevens aangeleverd door T. Steiner, *Triodos Bank*, 26 maart 2012.
- 101 Gegevens aangeleverd door T. Steiner, *Triodos Bank*, 26 maart 2012.
- 102 Gegevens aangeleverd door T. Steiner, *Triodos Bank*, 26 maart 2012.
- 103 Gegevens aangeleverd door T. Steiner, *Triodos Bank*, 26 maart 2012.
- 104 Van Lanschot, "Jaarverslag 2011", *Van Lanschot*, April 2012, p. 2, 43.
- 105 Van Lanschot, "Jaarverslag 2011", *Van Lanschot*, April 2012, p. 67.
- 106 Van Lanschot, "Jaarverslag 2011", *Van Lanschot*, April 2012, p. 67, 95.
- 107 Van Lanschot, "Jaarverslag 2011", *Van Lanschot*, April 2012, p. 4.
- 108 Schriftelijke reactie S. Boleij, *Van Lanschot*, 21 februari 2012.
- 109 UNEP, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2011- Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme and Bloomberg New Energy Finance*, July 2011.
- 110 UNEP, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2011- Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme and Bloomberg New Energy Finance*, July 2011.

- 111 UNEP, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2011- Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme and Bloomberg New Energy Finance*, July 2011.
- 112 UNEP, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2011- Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme and Bloomberg New Energy Finance*, July 2011.
- 113 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008.
- 114 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008.
- 115 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.410.
- 116 Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change - Working Group III Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fourth Assessment Report - Summary for Policymakers, IPCC, Bangkok, 4 mei 2007.
- 117 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.88.
- 118 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.89.
- 119 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.178.
- 120 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.48.
- 121 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.483.
- 122 Om de benodigde reductie te bereiken, zullen de additionele investeringen in elektriciteitsopwekking in hun geheel betrekking moeten hebben op duurzame bronnen.
- 123 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.48.
- 124 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.488.
- 125 Om de benodigde reductie te bereiken, zullen de additionele investeringen in elektriciteitsopwekking in hun geheel betrekking moeten hebben op duurzame bronnen.
- 126 US\$ 6.900 miljard / US\$ 10.400 miljard
- 127 DE Koepel, "75% Nederlandse DE bedrijven mist vertrouwen DE-beleid kabinet", *DE Koepel*, 27 februari 2009; DE Koepel, "1-meting duurzame energie (kredietcrisis sde/2009); hoofdrapportage", *Direct Research*, 27 februari 2009; Van Agt, J., "75% van de Nederlands Duurzame Energie bedrijven is vertrouwen kwijt in duurzame energiebeleid kabinet", *Olino Duurzame Energie*, 28 februari 2009.
- 128 PriceWaterhouseCoopers, "Crisis or not, renewable energy is hot - to reap the rewards, governments and companies should act now", *PriceWaterhouseCoopers*, Maart 2009.
- 129 Wereld Natuur Fonds, "Clean Economy, Living Planet: Building strong clean energy technology industries", *Wereld Natuur Fonds*, November 2009.
- 130 Van der Hoeven, M., "Opinie: Subsidieer duurzame energie niet eeuwig", *De Volkskrant*, 30 maart 2010; Persson, M., "Van der Hoeven neemt afstand van eigen duurzaamheidsbeleid", *De Volkskrant*, 30 maart 2010.
- 131 CDA Duurzaamheidsberaad e.a., "Nederland krijgt nieuwe energie voor welvaart en welzijn in de 21e eeuw - Een partijoverstijgend voorstel voor een Deltaplan Nieuwe Energie", *CDA Duurzaamheidsberaad, ChristenUnie TPC Duurzaamheid, D66 Platform Duurzame Ontwikkeling, GroenLinks Milieunetwerk, PvdA Landelijke Werkgroep Milieu & Energie, VVD Commissie Milieu & Duurzaamheid en SGP WI Werkgroep Energie*, Maart 2010, p. 7.
- 132 Ecofys, "De Groene InvesteringsMaatschappij (GIM) – Financing a sustainable future", *Ecofys*, 2010.
- 133 Hieminga, G. en S. van Woelderen, "Hernieuwbare energie in Nederland tot 2020 - Investeringskansen voor de energietransitie naar een koolstofarme economie", *ING*, September 2011.

- 134 RLI, "Remmen los - Advies over versnelling van de transitie naar een duurzame energiehuishouding in Nederland", *Raden voor de leefomgeving en infrastructuur (RLI)*, Oktober 2011.
- 135 Verhagen, M., "Brief van de Minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie over Duurzame ontwikkeling en beleid (30 196 nr. 160)", *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, 14 maart 2012.
- 136 ABN AMRO, Aegon Bank, ASN Bank, Fortis Bank Nederland, Friesland Bank, ING, Rabobank, Robeco Bank, SNS Reaal en Triodos Bank, "Nederlandse banken voor heldere afspraken duurzame energie", *ABN AMRO, Aegon Bank, ASN Bank, Fortis Bank Nederland, Friesland Bank, ING, Rabobank, Robeco Bank, SNS Reaal en Triodos Bank*, 26 november 2009.
- 137 Tweede Kamer, "Motie van de leden Verburg en Samsom over Stimulering duurzame energieproductie (31 239 nr. 109)", *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, 21 april 2011.
- 138 Hieminga, G. en S. van Woelderen, "Hernieuwbare energie in Nederland tot 2020 - Investeringskansen voor de energietransitie naar een koolstofarme economie", *ING*, September 2011.